Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 98 (10995) | 1979 чылдың апрель 26, четверг | 1925 чылда үнелеп эдилген | Өртээ 2 кап.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

1979 чылдың апрель 24-те РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болуп, 1979 чылдың I кварталында РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлделинин Күрүне планының болгаш РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин түңнелдерин аңаа чугаалашкан.

СЭКП-ниң XXV съездизинин болгаш СЭКП ТК-ның оон дараазында болган Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырыр келгенинин, а ол ышкаш 1979 чылдың планын долдур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты калбартып нептереткенинин түңнелинде республиканың экономиказын улам ыңай хөгжүдери база чоннуң амыдыралының материалдыг болгаш культура деннелин бедидери хандыртынган.

Эрткен чылдың хамаарышкан үезинге деннээрге 1979 чылдың I кварталында РСФСР-ниң девискээринге үлетпүр будурүшкүнүнүң ниити хемчээли 1.8 хуу улгаткан, а хонукта ортумак будурүшкүн 2,6 хуу өскен. Көдээ ажыл-агайның ажылдакчылары үрезиннер, техника белеткээрин колдуунда дооскан болгаш часкы тарылгаже кирипкен. мал кыштаглаашкының организастыг доозуп турар. 1979 чылдың I кварталында күрүненің капитал салыышкыннары 11,4 миллиард рубль болуп, ажылгалга киирген кол фондулар—4,7 миллиард рубль болган.

Чоннуң чаагай байдалын бедидериниң программазы боттаныр турар. Үйреткеп салыглаар бараан саарылгазы 3.5 хуу улгаткан, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак ажыл төлевири 3 хуу бедээн, хереглелдің ниитилел фондулары өскен. Күрүненің капитал салыышкыннарының күселиде ниити шолу 3,5 млн. дөрбелчин метр чүрүтүлга бажыңнарын туткан, өреникчилерге 7,9 муң олуттуг ниити өртем школаларын, школа назыны четпээн ургларының 7,3 муң орунуг албан черлерин, 1,1 муң орунуг эмнелгелерни ажыглалга киирген.

1979 чылдың I кварталында РСФСР-ниң Күрүне бюджеди орулгалар талазы-биле 102,3 хуу күүсеттинген. Бүгү автономнуг республикаларның күрүне бюджеттериниң база крайларның, областарның, Москва болгаш Ленинград хоорайларның бюджеттериниң орулгалар талазы-биле планнары база күүсеттинген.

Россия Федерациязының планының болгаш бюджединиң 1979 чылдың I кварталында күүселдезинде улуг четпестер база бар болганын хуралга демдеглээн.

СЭКП ТК-ның апрель (1979 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин, ол Пленумга болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының бирги сессиязына СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң чугаазында кирген чүүлдерни болгаш түңнелдерни удуртулга боллургаш, Күрүне планының болгаш бюджединиң оңаалдаларын күүседириңде хөжүдаашкынны ажыл эртериниң хемчеглерин ажылдап кылырын болгаш боттандырарын, оялдаан частың байдалдарында хову ажылдарын чедиишкиннинг чорударын, тараан үнүштерни эки ажаап-характаарын, дүжүт ажаап алышкынынга белеткелди чогуур үезинде чорударын болгаш ажаап алырын. 1979 чылда көдээ ажыл-агый продуктуларын садып алырының планын болгаш оларны күрүнеге садар талазы-биле хүлээлгелерни күүсеттирин хандырарын РСФСР-ниң министрлериңе, ведомстволар удуртукчуларынга, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелериңе, крайкүүскомнарга, облкүүскомнарга, Москва болгаш Ленинград хооркүүскомнарынга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээткен.

Ылангыя улустуң хереглел бараанларының шыларын бедидериңе, садыгны, транспортуң, тудуг-монтаж организацияларының ажылын экижидериңе РСФСР-ниң улус ажыл-агыйының адырларында бар бүгү курлавырларны ажыглаарының эргежок чугулазынче кичээнгейни угландырган.

Күрүненің сагыга-чурумун быжыглаарынче, куш-ажылчы, сан-хөө, материалдыг болгаш одалга-энергетика курлавырларын эң шыңгыы камнаарынче, будурулгениң ажыктын болгаш ажылдың шынарын бедидериңче, 1979 чылга болгаш ниитизи-биле беш чылга доктааттынган планны чугаажок күүселдирин хандырарынче угланган хемчегларни алырын РСФСР-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелериңе, крайкүүскомнарга, облкүүскомнарга, Москва болгаш Ленинград хооркүүскомнарынга дааскан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүңе кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. С. Соломенцев хуралга чүве чугаалаан.

(СЭТА).

ЧАСКЫ СУГГАТ

«Көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин мелиорастаарын хөгжүдеринге чаа улуг базымнарны кылыр ужурлуг. Кол сорулга болза, мелиорастаан черлерни ажыглаарын үндезини-биле экижидери, үнүш-дүжүткүрүн бедидери, оларны ажыл-агыйга шиңгээдиринде хөжүдаашкынны чайладыры болур» деп, СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң доктаадында айытканы. Партияның ол айтыышкыны ылаңгыя бистиң республиканың чер ажылдыгларынга онза чугула ужурдузалыг болуп турар. Черлерни мелиорастаарынга күрүне чыл бүрүде хөй түңнүг акша-хөреңгини тускайлап, чаа-чаа суггарылга системалары ажыглалга кирип турар. Ам эң-не негелделиг айтырыг — суггаттыг черлерден бедик, чаагай дүжүттү өстүрерин чедип алыры.

Чер ажылдыгларның бир чугула сагыш салыр үүлү — часкы өл-шын сиңирер суггатты бүрүү-биле ажыглаары. Республикада суггаттыг черлер 66 муң ажыг гектар. Оон 14 муң гектарынга тараа культураларын тарып турар. Ол дээрге бистиң республикаавыс ышкаш мындыг каңдаачал черге шынап-ла алдын фонд-дыр.

Суггаттыг черден элбек дүжүттү өстүрер талазы-биле эвээш эвес арга-дуржулганы мөөңнээн ажыл-агыйлар республикада бар. Аңаа «Красное знамя», «Коммунизминиң херели», «Революцияның чалбыыжы» болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтарның кукуруза, ногаа, хөй чылдыг сигеннер болгаш тараа культуралары өстүрер звенолары хамааржыр. Маңаа «Алдан-Маадыр» совхозта Ховалыг Ойдупович Чыргалдың тараа, сиген өстүрер бот-орулга-чарылгалыг звенозун чижекке көргүзүп болур. Ол звено онгу беш чылдың үшкү чылында суггатчыларның чарыжының эгелекчизи болуп, суггаттыг черден чаагай дүжүттү өстүрүп алырынче бүгү суггатчыларны ыыйгырган. Чарыштың эгелекчилери сөзүнге ээ болуп шыдаан: 61 гектар тараалардың гектар бүрүзүнден 29 центнер, 122 гектар хөй чылдыг сигеннериң гектарындан-на 42 центнер дүжүттү өстүрүп алган. Бо мурнакчы звено рекордчу дүжүттү канчап чедип алганыл? Звенонуң удуртукчузу Ховалыг Чыргал хөй чылдарда суггатка ажылдап келген, улуг дуржулгалыг. Ында куш-ажылды бот-орулга-чарылганың принцивин өзүгаар организастаан. Черни болгаш ажыглаар техниканы, дериг-херекселдерни звенонуң кежигүннеринге быжыглаан. Ынчангаш суггатчыларның ажылга харыысалгазы-даа, ажылдың алыс түңнели дээш материалдыг сонуургалы-даа бедээн. Звенонуң чаагай дүжүттү ап турарының өске бир чылдагааны суггатты чогуур ейүнде, бедик шынарлыг кылдыр чорудуп турарында. Звеночулар часкы суггатче онза кичээнгей салыр, аңаа баш удур-ла ыяк белеткенип алыр: буга-сумуну-даа, дериг-херексели-даа белен болур. Чазын черже сугну чогуур нормазынга чедир сиңирип алыр. Оон аңгыда өзүүшкүн үезинде тарааларны ийи катап албан суггарар. Ол звенонуң чедиишкининиң чажыды ындыг-дыр. Өске звенолар чүге ынчаар кылып болбас деп?

Суггаттыг черлерни беримчелиг ажыглаарының айтырыы шыңгыызы-биле тургустунуп турда, чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери суггатче шоолуг кичээнгей салбас чоруктар бар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң үш совхозу эрткен чылын суггаттыг черден чаңгыс килограмм-даа тараа албаан. «УТКА 25 чылы» совхоз 300 га, «Ак-Туруг» — 170, «Куш-ажылдың хостуу» — 50 га тараа культураларын суггаттыг черден үнмээн дээш үндур бижээн. Оон ыңай Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхоз 995 га суггаттыг черниң га бүрүзүнден тараа культураларының дөңгүп-ле бир центнер хире дүжүдүн алган. Бо дээрге, мырыңай эптежир арга чок ажыл-агыйжы эвес чорук-тур.

Ам кол чүве — часкы суггаттың үезин эрттирбейн, ону чөп ажыглаары. Чазын суг элбек чыдырда оон-биле болдунарла хөй шөлдерни чедиштир, суг сиңирер суггарарын организастаар херек. Өл-шык сиңирер часкы суггатты республиканың барының таланы районнарының ажыл-агыйлары апрельдиң ортандан эгелей берген. Чижээ, Бай-Тайганың совхозтарында 200 гектар, Барыын-Хемчиктиинде — 150, Чөөн-Хемчикте — 431 болгаш Улуг-Хемде — 369 гектар чер часкы сугну алган. Ол районнарның ажыл-агыйларында часкы суггат организастыг эгелээн.

Суггатты чорударының чедиишкини хамыктың мурнунда кижилерден — кадрлардан хамааржыр. Бо чылын суггатчыларны белеткээр ажыл багай эвес чоруттунган. Республикага ниитизи-биле 1200 суггатчыны белеткээр планны ажыл-агыйлар ажыр күүсеткилээн. Суггатчыларны, суг чаштырар машиналарның машинистерин белеткээрин Өвүр, Улуг-Хем, Кызыл районнарның совхозтары организастыг эрттирип, бердинген онаалдаларны боттандырган. Ынчалзажок сугну чаштырып суггарар машиналарга ажылдаар машинистерни белеткээриниң планы чедир күүсеттинмээн. Каа-Хем районнуң совхозтары 40 суггатчы, 77 машинист белеткээр турган, ону боттандырбаан. Эрзиниң ажыл-агыйлары 7 машинисти, Таңдыныы — 33 машинисти ам-даа белеткеп албаан. Бо четпес чорук суггатка багай салдарны чедирери чугаажок. Машинистер чедишпес болганда, суг чаштырар машиналарны ийи эзлчег-биле ажылдадыры болдунмас.

Суггаттыг черлерни ажыглаарын үндезини-биле экижидерде, ол айтырыгны бүгү комплекизи-биле шиитпирлээр ужурлут. Суггарылга системаларын төлевилээрин, тударын экижидери, оларны чогуур үезинде ажыглалга киирери, суггаттыг черлерге чемишчидилгелерни чогуур норма ёзугаар төгери, бот-орулга-чарылгалыг доктаамал суггатчы бригадаларны, звеноларны организастаары, материалдыг идиг бээриниң хемчеглерин сайыраңгайжыдары, чарышты дээштиг организастаары, мурнакчы арга-дуржулганы нептередири — ол бүгү айтырыгларны кады шиитпирлээри эргежок чугула. Чүгле ынчан суггаттыг гектардан бедик беримчени алырынга ынанып болур.

Часкы суггатка белеткел болгаш ол чугула ажыл хөжүдап турар черлерге ажыл-херектиң байдалын доп-дораан тодарадып көөрү, чылдагаанын илередири, ону чайладырының хемчеглерин алыры эргежок чугула. Суггатчылар ортузунга чарышты көдээ ажыл-агый болгаш суг ажыл-агый органнары, совхозтар дирекциялары, партия, профэвилел комитеттери боттуг, дээштиг кылдыр организастаар хүлээлгелиг.

Хүннүң чугула сорулгазы болза, суггаттың мурнакчы арга-дуржулгазын нептередип, ажылды организастаарын экижидип тургаш, онгу беш чылдың дөртүү чылында суггаттыг гектар бүрүзүнден эң-не бедик дүжүттү алыры болур.

Таңдыда Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының машина-трактор мастерскаязында Валерий Власов ажылдаа-ла сес чыл челип турар. Бо үениң дургузунда ол элбек арга-дуржулганы чедип ап, ам мурнакчы септекчилериниң санынга киргеи.

Дөртүү разрядтың токары, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы Валерий Анатольевич Власов Май 1-ниң байырын төлептиг күш-ажылчы белектер-биле утмуур дээш хүн үлүүн доктаамал ажыр күүседип турар.

ЧУРУКТА: В. А. Власов.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

УЛУГ ЧОРГААРАЛ-БИЛЕ

Чоокта чаа, апрель 18—19-та, Москвага ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының бирги сессиязы болуп эрткени билдингир болгай. Бистиң республикадан соңгутукан 13 депутат оон ажылынга киришкен. Оларның бирээзи— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң ховутрактор комплекизиниң начальники Доржу Саалевич Даңдар.

Бистиң корреспондентивис аңаа ужурашкаш, сессияның ажылынга киржип чорааныының дугайын чугаалап бээрин дилээн.

— Москваның Домодедово аэропортунга барып, самолёттан үшкеш-ле, бисти үткүп келген тускай машиналарга олургулапкан бис. «Россия» деп аалчылар бажынынга чеде бээривиске, ажыглаар чүрүтаарынга болгаш дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан өрээлдерни тускайлап берген. Ында сессияның хүн чурумун болгаш аңаа чугаалажыр айтырыгларны бижип салгылаан болган, дораан номчун таныштывыс.

Ол-ла хүн делегей пролетариадының улуг башкызы болгаш баштыңчызы, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүненің үндезилекчизи В. И. Ленинниң мавзолейинге чордувус.

Дараазында хүн, апрель 18-те, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының бирги сессиязы Кремльге ажыттынган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хуралдаар залынга эртенгинин 10 шакта Националдар Совединиң бирги хуралы болган. Хурал эгелээринин мурнунда СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың удуртукчуларын, депутаттар базы аалчылар лидиттиг адыш часаашкыны-биле үткүдүвүс.

Депутаттар төлээдериниң хуралының даасканы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының бирги сессиязын ажылары-биле эң улуг назылыг депутаттарының бирээзи, Украина чүрүттүг Б. Е. Лобанокка сес берген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң онгу чыыжының сонгулдаларының соонда эрткен үеде совет улус чүрүттүң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин улам ыңай шапкынчыдар, социалистиг демократияны сайыраңгайжыдар талазы-биле улуг ажылды кылып чорутканын ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээри депутат бүрүзүнүң идепкейлиг ажылындан улуг хамааржыр. Оларга көргүскен бедик бүзүрелге олар төлептиг болур дээрзин СЭКП-ге болгаш оон ленинчи ТК-зынга, бүгү совет улуска депутаттарның мурнундан эш Лобанок бүзүрет кеш, сессияның ажыттынганын чарлаан...

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгутукан, бирле дугаар киришкен улуг хуралывыс ынчаар эгелээн.

Сессияның ажылын бүгү совет кижилер кичээнгейлиг хайгаарап, оон материалдарын парлалгадан номчуп, радио, телевидение дамчыштыр дыннап, көрген болгай. Ынчангаш ол дугайын катаптаан херек чок боор. Сессияның бедик көдүрүлүшкүнүн байдалынга, онзагай организастыг, политиктиг, ханы үткалыг эрткенин магадалывыс.

Сессияга чүве чугаалаан депутаттарны дыннап ора. Төрээн чүрүттүң бүрүнгаар хөгжүлдези, совет кижилерниң аас-кежиктиг амыдыралы, чаагай чоруу дээш демиселге Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, улуг Ленинниң хөрээниң шынчы уламчылакчызы, тайбың дээш могаг-шылаг чок демиселчи эш Л. И. Брежневке баштаткан СЭКП Төп Комитединиң Политбюрозунуң база Совет чазактың канчаар-даа аажок улуг чедишкиннеринге кижи чоргаарланмас аргажоктур. Ам-даа республикаларның аразында эң-не аныяк Тываның бөдүүн ажыл-ишчи кижилери —бистер чазактың дээди органынын ажылынга дөрт киржир аргалыг болганывыс дээрге базала СЭКП ТК-ның мергенгуганныг политикалының, совет демократияның чечектелиишкининиң ачызы-дыр. Аңаа чоргаарланмайн чүге чоргаарланыр боор!

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязына сагыш-сеткилдин дыка улуг көдүрүлүшкүнү-биле киржип, найысылал Москваның онзагай чараш черлерин магадап көрүп, Улус ажыл-агыйының чедиишкиниринин делгелгезинге барып, хөй-хөй экспонаттарны сонуургап көрдүвүс.

Бо уттундурбас болуушкунунуң соонда Төрээн чүрүтүвүстүн улам ынайгы хөгжүлдези, чечектелиишкини дээш, сессияның шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш холувус оон-даа дыныг, сеткиливис оон-даа сергек ажылдаар күзел-биле ээп чанып келдивис.

1979 ЧЫЛ: БИРГИ КВАРТАЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

ССРЭ-НИҢ ТСЭ-НИҢ ДЫННАДЫЫ

Будурулге каттыжыышкыннарының болгаш үлетпүр будурулгелериниң коллективтери продукцияны сайгарарының талазы-биле марттың планын 102 хуу күүсеткен. Куш-ажылдың будурукчулуун өстүрериниң болгаш кылыгларның эң чугула хевирлериниң будурериниң талазы-биле онаалдалар күүсеттинген.

Бо кыштың агаар-бойдус байдалының нарын болганындан январның болгаш февральдың планын элээн чедир күүсеткээн. Продукцияны сайгарарының талазы-биле планны ниитизи-биле 1 кварталда 99,7 хуу күүсеткен.

I кварталда үлетпүр будурулгезиниң немелде өзүлдези эрткен чылдың ол-ла үезинде деңнээрге 3 хуу өскен (будурулгениң ховукта ортумак немелде өзүлдези—3,8 хуу болган). Куш-ажылдың будурукчулуу 2 хуу өскен.

Продукцияларның эң чугула хевирлериниң будурулгезиниң мыңдыг: электроэнергия—332 миллиард киловатт-шак; газ—102 миллиард кубометр; хөмүр-даш—187 миллион тонна; приборлар, автоматчыдылга херексел-дери болгаш оларга артык кезектер—1175 миллион рубльге; сапалга техникаазының херексел-дери болгаш оларга артык кезектер—875 миллион рубльге; нефть аппаратуралары—48,6 муң тонна; химиниң дериг-херексел-дери болгаш оларга артык кезектер—185 миллион рубльге; чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге технологтуг дериг-херексел-дер болгаш оларга артык кезектер—320 миллион рубльге; тракторлар—139 муң, тараа ажаар комбайннар—29,3 муң; хөвеө ажаар машиналар—2,4 муң; экскаваторлар—10,5 муң саныг.

Будурул үнүргени болза: даараан кылыглар—5,6 миллиард рубльге; үнүш үзү (күрүне курлавырларының чиг-эдиндеи)—729 муң тонна; кондитер кылыглар—1020 муң тонна; шактар—15,8 миллион саныг; сорттуг аяк-сава (шөлден болгаш хрустальдан)—222 миллион рубльге; телевизор—1,8 миллион; хеп чүүр машиналар—938 муң саныг.

Газты казып тывар, машиналарны болгаш дериг-херексел-дерниң, приборларның, автоматчыдылганың болгаш саналга техникаазының чеңсек-херексел-дериниң, даараан кылыгларының, культура-амыдыралга болгаш ажыл-агыйга хереглээр бараанларының хөй хевирлерин болгаш продукцияның өске чамдык хевирлерин будурериниң планы күүсеттинмээн.

Үлетпүрүнүң ажылдакчылары социалистиг чарышты ажыглап, бар четпестерни чайладыр, үлетпүр будурулгезиниң темпилерин дүргөдөдир, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудун турар.

Шынарның бедик категориязының продукциязын будурериниң хемчээли эрткен чылдың I кварталы-биле деңнээрге 24 хуу өскен. Бо чылдың апрель 1-те чедир 65 муң кылытларга Шынарның күрүне демдээн тывыскан.

Элээн каш адырларның будурулге каттыжыышкыннары болгаш будурулгелери дааскан ассортиментилиг болгаш чогуур шынарлыг продукцияны будурер болгаш садарының, куш-ажылдың будурукчулуунуң өлүдезиниң талазы-биле доктаадын турган онаалдаларны күүсетпээннер.

Нефтини казып тыварының, кара металлдарның белен прокадын, минералдыг чемишчидилгелерни, будурулгаже, цементни, пес-таавыны, хөм идикти, эштин, аъш-чемниң балык продукциязын, саржагны болгаш продукцияның өске чамдык хевирлерин будурериниң планы күүсеттинмээн.

Часкы хову ажылдарынга белеткел

ЧҮНҮ ТАРЫЫР, ОЛУРТУР БИС?

Онгу беш чылдың дөртүү чылында республиканың чер ажылдыглары чазын чажар культураларны 351 муң гектарга, оон иштинде тарааларны 245 муң, мал чеми культураларны 107 муң, картофельди 2010 болгаш ногааларны 733 гектарга тарыыр.

Чазын чажар культураларны тарыырының планын күүседир төлээде, республиканың ажыл-агыйларынга 55 муң тонна хире үрезин херек. Совхозтарда 42 муң тонна үрезин бар, ол болза хереглеттиниериниң 76 хуузу болуп турар. Амгы үеде тараалардың болгаш мал чеми культураларның четпес үрезиннерин ажыл-агыйлар күрүне курлавырларындан сөөртүп ап турар.

Күрүнеден тускайлап берген 38,5 муң тонна үрезиндеп 36 муң ажыг тоннавы республикаже киир сөөртүп алган, тодаргайларга, ам-даа 2 муң тоннаны сөөртүп алыры негеттинип турар.

Апрельдиң ортанга чедир республиканың совхозтарынга хынап көргөн бүгү үрезиннің 84 хуузу чажар шынарынга чедир белеткеттинген, оон иштинде бирги болгаш ийги класстың үрезиннерге 56,6 хуу болган.

Таңды, Бай-Хем болгаш Кызыл районнарның ажыл-агыйлары үрезин тараазын чажарынга эки белеткээн, ол черлерде бар үрезиниң 89-93 хуузун чажар шынарынга чедиргеи.

Ынчалза-даа элээн каш районнарның совхозтарында белеткеттинмээн үрезиннер хөй болуп турар. Чижээ, Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларында үрезиннериниң 53,1 хуузу, Бай-Тайганың совхозтарында—33,5 хуузу чажар шынарынга чедир арыглаттынмаан.

Үрезиндерни баш удур хоран-биле холуп алырга, көдээ ажыл-агый үнүштери аарыгларгa болгаш хоралакчыларга удур туруштут бооп турары билдингир. Үрезин тараалары хоранган белеткээриниң үези келген. Ынчалаажок апрель 16-ның медээзиндеи алырга, белеткээн үрезиниң чүүле 22 муң тонназын, азы 42 хуузун хоранган болуп турар. Чамдык районнарның совхозтары үрезиннерни хоранаарыынче ам-даа чогуурубиле эгелеп кирбээн. Чижээ, «Чыраа-Бажы», «Ак-Туруг», СЭКП-ниң XXII съездиин аттыг, «Тес-Хем», «Шивилиг», «Совет Тыва» совхозтар чажар үрезиннерни хоранна-ваан. Хову ажылдары эгелээринге чедир санныг хонуктар артканын барымдаалап көргеш, районнарның көдээ ажыл-агый эргеледелериниң, үнүш камгалалының станциязының болгаш совхозтарның агрономнары ол айтырыгже онза кичээнгейни салыры эргежок чугула.

Картофель олуртурунуң планын күүседир төлээде, республиканың ажыл-агыйларынга 5,2 муң тонна картофель үрезини херек, а ам бары—2,7 муң тонна, тодаргайларга ам-даа 2,5 муң тонна үрезин негеттинип турар. Ылаңгыя картофель өстүрер кылдыр тускайлаттынган совхозтарга хөй үрезин четпейн турар: «Ленинин орукка»—230, «Енисейге»—55, «Октябрь 30 чылынга»—300, «Хемчикке»—500, «Шекпаарге»—150 ажыг тонна картофель үрезини херек. Ам ажыл-агыйларның удуртукчуларының, специалистериниң сорулгазы болза четпейн турар картофель үрезинин тыптынып алыры болур.

Ногаа культураларының үрезиннерни барык-ла бүрүү-биле сөөртүп экелген,

Тарылга эгелээринге чедир арткан үеде четпейн турар тараа болгаш мал чеми культураларның үрезиннерни сөөртүрүн, картофель үрезинин садып алырын ажыл-агыйларның удуртукчулары дүргедедир херек. Оон аңгыда чажар шынарынга четпээн үрезиннерни доп-дораан аштап арыглаар, ону чогуур үезинде хоранаарын организастаар ужурлуг.

Ол айтырыгларны шиитпирлээринде районнарның көдээ ажыл-агый эргеледелериниң болгаш үнүш камгалалының станциязының специалистери ажыл-агыйларга практиктиг дузаны көргүзер хүлээлгелиг.

Үрезин белеткелиниң доп-чулалын республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң чер ажылының нилдизиниң специалистери белеткээн.

Совет органнарның бөлүк ажылдакчыларын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын шиитпирлээринге, ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга идепкейлиг ажылы дээш **Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле** шаңнаары болза:

Илья Колович **Кастаган**— Бии-Хем районнуң улус депутаттарының Севи көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Дыгбаш Назын-оолович **Он-дар** — Чөөн-Хемчик районнуң улус депутаттарының Бора-Тайга көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Попун-оол Көк-Тоннуович **Хомушку** — Барыын-Хемчик районнуң улус депутаттарының Аксы-Барлык көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Тамара Давадыровна **Чечек-оол** — Улуг-Хем районнуң улус депутаттарының Кызыл-Даг көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай. 1979 чылдың апрель 25.

А. О. Лаа-Хөөну Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Социалистиг хоойлуну быжыглаарынга болгаш ниитиниң корум-чурумун камгалаарынга идепкейлиг ажылы дээш Өвүр райкүүскомнуң ЦХК-ниң милициниң участок инспектору Анатолий Оюнович Лаа-Хөөну **Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ

Кызыл хоорай. 1979 чылдың апрель 25.

Тувинская республиканская библиотека

Хожудан турарлар чок ажылдаар

ЧААРТЫЛГАЛАР ИДИГ БЭЭР

Улетпур бүдүрүлге бүрүзүнүн, ылаңгыя техника талазы-биле эң эки чепсегленген бүдүрүлгенин ажыктыг ажылдаарынга эң чугула быра—бүдүрүлгени үзүк чок продукция бээринге бүгү талалыг белеткээри болур. Белеткелди бедик шынарлыг чорүткан тудум, бүдүрүлгеде цехтериң болгаш ээлчеглериң, участоктарының болгаш бригадаларының ажылы деңдески болур, а ол ышкаш бүдүрген продукциязының шынары бедирер.

Бүдүрүлгени белеткээр ажыл эрткен үеде ооң кылган ажылын бүгү тала-биле анализтээринден эгелээр. «Тыва кобальт» комбинатты ажытканының соонда, баштайгы чылдарда кобальтының концентрат кылдыр бүдүрер талазы-биле план күүселдеэн чегей турган.

Цехтериң ажылын ханызы-биле анализтээн бис, ооң түңнелиниде чамдык четпестер плеретпиннер. Ооң соонда кошкак авеноларже кол кичээнгейни угландырдывыс. Чаа техниканы болгаш деңшилгелиг технологияны шиңгээдип алырыңче, организастехниктиг ажылды чорударыңче, дериг-херекселдериң хынала септелгезиңче, чаа системаларны болгаш иделгелиг автоматиканы шиңгээдиңче база кол кичээнгей угланган.

Салдынган сорулганы амыдыралга боттандырганывыстың ачызында комбинат онгуг беш чылдың баштайгы үш чылында рудаан кобальтының концентрат кылдыр арыглап алырын 12 хуу өстүрген, ооң шынары экижээн, кол болгаш дузалал материалдарының чарыгдалы эвээжээн. Ооң-биле чергелештир арыглаттының турар руданың саңы эвээжеп, даг пегин адырлар аайы-биле эде көөр арга чедип алдыңган. Бо чылын бүдүрүлге комбинадының чиг-эт баазазының экижидериңе белеткел кылырына болгаш геологиязшинчилел ажылдарының хемчээлин улгаттырарына саналгышынарны кылып, Өңнуг металлургия министерствозуңче дыңнаткан бис.

Хожудан турарлар чок ажылдаар чорукту чедип алырының талазы-биле ан чорудуп турар хемчеглериниң бирээзи — кадрларны шын шилиири болгаш хуваары, оларның профессионал мергежилин, экономиктиг билиин бедидери болур. Бүдүрүлгениң ажыктыы биле кадрларның доктаамал чоруу дөрт харылзаалыг. Кадрлар бүдүрүлгеге доктаамал ажылдаан тудум, оларның күш-ажылының ажыктыы бедик, нинти түңнели эки болур.

Ажылдакчының бүдүрүлгебиле чарылбас харылзаазы ооң ажылдаарынга кандыг байдалды тургускаңнадан хамааржыр. Комбинаттың тургустунганының баштайгы чылында чаа-ла бут кырына турүп, ол үениң нарын дериг-херекселдериңе ажылдаар кадрлар чедишее, ооң уламындан ажылдан үнер-кирер чорук хөй турган. 1971 чылда кадрларның ажылдан үнер чоруу 70 хуу турган болза, 1978 чылда 21.2 хуу чедир кызырылган. Амгы үеде комбинаттың бүгү-ле цехтериде мергежилдиг ажылчыннар турумчаан, оларның ортумак разряды 1971 чылда 2,7 турганындан 1978 чылда 3,2 чедир өскен. Чыл саңында бүдүрүлгеге 170-дең эвээш эвес ажылчыннар өөренип, 200 кижи боттарының мергежилин бедидип турар.

Бүдүрүлгени ажыглалга киирип эгелээнден бээр комбинаттың дирекциязы болган парткому инженер-техниктиг удуртукчу кадрларны белеткээринче болгаш хуваарыңче кичээнгейни углаңдырган. Кол специалистериниң хөй кезии, цехтер болгаш килдистер начальниктери эргелеп башкарарының комбинатта школазын эрткен деп чугаалап болур. Ортумак звенонуң чамдык удуртукчулары харысалгалыг ажылдарже деңшээннер. Оларга кол специалистер А. С. Волков, В. В. Малясов, В. Г. Трофимов, В. С. Макаров, цехтер начальниктери болгаш оларның оралакчылары Г. П. Павин, Д. Н. Николаев, Ю. Т. Сусленников, М. И. Лазарев болгаш өскелер-даа хамааржыр. Бүдүрүлгениң командирлериниң орнуң солуур кижилерни комбинат чыл саңында төлевилеп база бадылап турар, а ол ышкаш практиктериниң саны кызырлып, удуртукчу ажылдакчыларның составы дээди эртемциглер-биле четчелеттинип турар. Инженер-техниктиг 15—20 хире ажылдакчылар чыл саңында Москванын, Ленинградтың, Свердловскиниң институттарында курстарга билиин бедидип, «Тыва кобальт» комбинат-биле төрелдешкек бүдүрүлгелерге барып, ажыктыг арга-дуржулганы шиңгээдип ап турарлар.

Бистиң комбинатта кол металлург — бүдүрүлгениң металлургиязы, кол даг-ны — даг цегинин ажылын, кол механик— септелге-механиктиг цехти болгаш өске цехтериң механика албанын, кол энергетик — комбинаттың энергия албанын харылаңып турар. Кол специалистер планнаашкынның ажыл-чорудуңгазын контрольдап, цехтериң болгаш албаннарның ажылдакчыларының боттарының удуртукчулары-биле быжыг харылзаалыг ажылдаарын чедип алыр дээш демисежир. Администрация аайы-биле цехтер начальниктери директорга чагыртыр, а ажыл-агыйга холбаштыр кол специалистерин удуртулгазы-биле ажылдаарлар.

Бүдүрүлгеге янзы-бүрү планнарны, хемчеглерни ажылдап кылып, үстүү органнардан келген айтыышынарны күүседири-биле хүлээп ап турар. Ону канчаар күүседип турарын хынаары бистиң кол сорулгаыс деп саналы турар бис. Келген почта канцелярия дамчаап, директорга келир, ооң килдистерже болгаш цехтерже тараар. Канцелярияда күүселдени хайгаарап, хынала карточкаларын долдуруп турар. Документилерде айытынган үүлдериниң күүселдезиниң дугайында неделя саңында таймыры директорга киирип, кандыг-бир айтыышкын күүсеттинмээн болза, ооң чылдагаанын база айтып турар. Ол тайылбыр бижиктерге үндезилеп кварталда кылган ажылдың түңнелин үндүрер, тпилекчи болганнарны шаңнап, мактаар.

Бүдүрүлгеге ажылдың бо хевирин контрольдаарының дээштиг хевирлериниң бирээзи — комбинаттың удуртукчулары-биле кады эрттирген хурал болур. Хуралдың эгезинде (ону понедельник саңында чылдырып турар бис) мурнуку хурал үезинде алдынган шиитпирлерини күүселдезиниң дугайында комбинаттың улут диспетчери дыңнадыг кылыр. Ооң улаштыр цехтерге алган эштер турул кээп, күүсеттинген, күүсеттинмээн чылдагаанларны илеткен, бүтүрүп ажылды өчүзүнге чедирер талазы-биле кандыг хемчеглер алганын чуваалаарлар. Ол айтырыларны сайгарып тура, немелде хемчеглерни база алырлар. Мындыг чурум бүдүрүлгелериниң командирлериниң харысалгазын бедидер.

Ооң соонда цехтер начальниктери сөс алырлар. Олар келир неделяга бүдүрүлге кайы хире белеткенгенин, өске албаннар болгаш цехтер канчаар ажылдаза чугулал, хамаарышкан цегиниң коллективи үүү планнан турарын чуваалаарлар. Бир эвес цех планныг онаалдазын күүсеттирээн болза, цехтиң начальниги ол дугайында дыңнатпышаан, четпестерни чайладыр дээш кылган ажылын чуваалаар. Улаштыр кол специалистер саналын киирерлер. Ол өзугаар шиитпирлер хүлээп алдынар, келир үеде кылыр ажылдарны чуваалажыр.

Комбинаттың удуртулгазының саадаашкын чок ажылдаарынга харылзаа системалары улут рольдуг. Бүгү-ле ажылдаар өрээлдер автоматтыг телефон станциязының точкалары-биле хандыртынган. Чугула участоктар болгаш салбырлар, кол специалистериниң бүгү-ле кабинеттери, килдистер болгаш цехтер начальниктериниң өрээлдериниде диспетчериниң телефон харылзаазын тургускан. Чамдык цехтер үй улгаттырар херекселдер-биле дериттинген.

Бүдүрүлгениң технологтут ажыл-чорудуңгазын эргелеп башкарарына техниктиг херекселди долдур болгаш харын-даа ажыр ажытлаар деп орааладжып турар бис. Ажылчын кижи бүрүзүнүң кылган ажылының дугайында медээ ээлчег мастерлериниге кээп турар, олар ону рапорттарга киирерлер болгаш телефон дамчыштыр диспетчержe, цехтиң удуртукчузунче дыңнадып турар. Диспетчер бүгү медээни комбинаттың ол хонукта ажылының дугайында рапортка кожар. Ында комбинаттың хонукта кылыр ажылының планын ай эгезинде тургускының өзугаар айыткан, херек кырында кылдынган ажылды диспетчер аная демдеглээр.

Баштайгы чылдарда гидрометаллургия цегинин мастерлери диспетчерге илеткен турган. Олар көргүзүүлер талазы-биле хөй-ле медээлерни дамчыдарлар. Ооң улаштыр даг болгаш энергия цехтериниден, Терлиг-Хаяның моңгун-суу бүдүрүлгезиниден, транспорт, септелге-удуг болгаш өске-даа цехтерден рапорттар кирип турар.

Хонук бүрүзүнде контрольду ношкатпас дээш ам-даа хөйну кылыр ужурлуг бис. Комбинаттың кол-кол цехтериниң ажылын ээлчег саңында хынап турзувусса-даа, чамдык дузалал болгаш өске-даа албаннарның ажылын доктаамал хынап шыдавайн турар бис. Чогум дузалал бүдүрүлге кол цехтерни агаар, хынала херекселдери, транспорт болгаш өскедаа чүүлдер-биле хандырып турар болгай. Ооң-биле чергелештир дузалал цехтер күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүн бедидер, одалга-энергетиканың курлавырларын камнаар талазы-биле эвээш эвес курлавырлардыр. Ындыг курлавырларны кол бүдүрүлгениң албанынга тургузары — Ю. КОЛЕТНИКОВ, «Тыва кобальт» комбинатының директору.

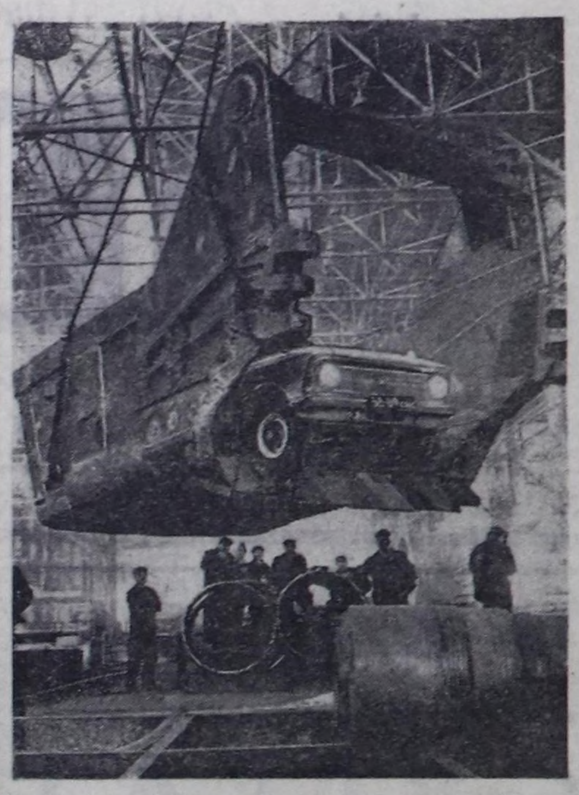

«УРАЛМАШ»—БЕШ ЧЫЛДАРНЫҢ БАШТАЙГЫ ТУДУУ

СВЕРДЛОВСК. Бирги беш чылдың үезинде тудуу эгелээн «Уралмаш» бүдүрүлге каттыжыышкыны амгы үениң чуртүн аар машина тудуунун кол каттыжыышкыны болу берген. «Уралмаш» руда болбаазырадыр, металлургия бүдүрүлгелеринге дериг-херекселдерни берип, кылаштап шимчээр, ең улуг экскаваторларны, өрүмнээр агрегаттарны, прокат станоктарын бүдүрүп турар. ЭДЧ кежигүннери күрүнелериниң үлестүрүп хегжүдериниге уралчылар дузалап турар. Акы-дүнмалышкы чуртталың металлургтарынга олар 300 мың тонна бедик бүдүрүкчүлүг дериг-херекселдерни, карьерлерге 500 экскаваторларны, өрүмнээр 300 херекселдерни бүдүрүп бергеннер. «Уралмаштың» түгүнде бистиң Төрээн чуртувустуң алды дээди шанналдары-биле кады Болгарияның, Чехословакиянын, Польшаның орденнери база бар.

«Уралмаштың» чанында аар машина тудуунун эртемшинчилел институду база ажылдап турар. Ооң ажылдакчылары чаа машиналарны болгаш агрегаттарны чогаадып кылып турар.

«Уралмаштың» баштайгы тудугжулары чер бажыңнарга болгаш баракта чуртталып турганнар. Олар тайгага заводту болгаш ажылчыннар суурун тудуп эгелээннер. Заводтуң амгы ажыл-ишчилериниң өг-бүлелери чаагайжыттынган квартираларда чуртталып турар. Аныяк ажылчыннарның нинти чурталга бажыңнары төрүүн эки. Машина тудукчуларында чуртта заводтарның ең улуг спорт базазы бар. Ында эштир бассейн, чиик атлетиканың дээвирлиг манежи. Культура ордузу бар.

ЧУРУКТА: Назаровонуң хөмүр-даш разрезинге ажылдадыры-биле бүдүрүп кылган экскаваторнуң чүс кубометр ишкир ускуужу.

А. ГРАХОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң

шиитпирлерин—амыдыралга

ӨСТҮРЕР, ПРОДУКТУЛУУН БЕДИДЕР

СЭКП-ниң Барыын-Хемчик райкому, райкүүском чоокта чаа районуң сарлыкчыларының ниити хуралын организастап эрттирген. Аңаа районуң дөрт ажыл-агыйының бүгү сарлыкчыларындан аңгыда, совхозтарының удуртукчулары, кол зоотехниктери болгаш район төвүнүң чамдык албан, организация черлериниң удуртукчулары олурушкан.

«1978 чылда сарлыкчы бригадаларның ажылының түңнелиниң болгаш оларның моон соңгаарты сорулгаларының дугайында» илеткелди улуо депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң күүскомунун даргазы С. Т. Амырбит кылган.

— Сарлыкты өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазыбиле районуң совхозтары аңаа ажылдарны чорудуп турар. Амгы үеде районуң ажыл-агыйларында 5600 ажыг баш сарлык бар. Ол районуң бода малының 70 хире хуузу. Күрүнеге дужаан турар эштиң чартык кезиин сарлыктан киирип турар. Бо малды совхозтарда тускай фермаларга тургузуп, ону саггаш, күрүнеге хөй тонна саржагны чыл бүрүде дужаан келген—деп, илеткелчи демдеглээн.

Ооң мынай илеткелчи болгаш хуралга санал бергеннер сарлыкты өстүрер, ооң хөй продукция алыр, сарлыкчыларның амыдырал-чурталгазын эжижидериниге хамаарышкан ковчуг чугула айтырыгларны чуваалашканын мен база-ла өске-даа малчыннар мынаан, солуудан улуг совуургал-биле номчаан мен.

Хойнуң уксаазын эжижидер талазы-биле ажылды шагдан бээр-ле чорудуп келген боор чүве-дир. Алыс ужурунда ол ажыл бодунун үре-түңнелин берген турар ужурлуг. Мынчалажок, баштайгы удаазында элээн эжижий турган хойнуң уксаазы сөөлгү чылдарда мырыңай «хойтаңталып» барган. ооң ужурунда дүккүр продуктулуу кудулаан-дыр.

Хойжу кижи болганымда, бо талазы-биле бодумнуң бодалдарымны бижиир деп шиитпирледим. Уксаа ажылының планынга хамаарыштыр республиканың Кодээ зооветеринарлыг ажылдарны суда чорудуп келгениниден болган.

Эрткен 1978 чылда районга чүс баш төрүүр сарлыкка онаштыр 61 бызааны камгалап алган. А «Хемчик», «Барлык» совхозтар түгле 54-55 бызааны чүс башка онаштыр алгылаан. Каш чыл мурнунда «Шекпээр» совхозтан Ооржак Борбак-оол, Спайт Ооржак, Монгуш Ак-оол, «Барлыктан» Салчак Апыжай, Иван-оол Күжүгет, «Хемчиктен» Саая Очур-оол болгаш өске-даа сарлык кадарчылары төрүүр 100 сарлыктан 90—100 чедир бызааны ап турган болза, ам кымнар сарлык ажылының мурнуку одурунда чоруп турары бээн билдинмес. Сарлыкка, ооң чаш төлүүне тодаргай отчет-учетту кылбайн турар. Ажыл-агыйларда бүгү сарлыктың түгле 30,5 хуузу төрүүр сарлыктар. Моон алгаш көөрге, ниити районда төрүүр сарлыктың баш саны эвээш, ооң түңнелинде малдың өзүлдези оожум болуп турар. Совхозтарның удуртукчулары, зооветеринар тускай эртемниглер төрүүр сарлыктарны камгалаар турган, ону күрүнеге садып турар.

Ол ышкаш сарлыкчыларны төпчүдер, оларның амыдырал-чурталгазын эжижидер хемчеглер алдынмайн келген. Сарлык кадарчыларындан бажыңда чуртталып турар кижилер ховар. Сарлыкчылар ортузунда социалистиг чарыштыг организастап турары эренгей.

— Бо чылдан эгелеп сарлыкчылар төвүн Актың Төректиг аксынга кылып, аңаа кызылбулуңну, чунар-бажыңны тудар, сарлыктың укеаазын эжижидер, ону хайнакташтырар ажылды чорудар, садар малды аңгы коданнарга үзүп, сарлык фермаларын тургузуп эгелээн бис—деп, «Шекпээр» совхозта сарлык бригадазының бригадири К. Б. Монгуш бодунуң саналынга чугаалаан.

Хуралга санал берген сарлыкчылар боттарының ажылжин, амыдырал-чурталгазын, арга-дуржулгазын, четпестерни тодаргай чугаалаан.

— Бистиң «Хемчик» совхозта 773 сарлык бар, оларның кезик хирези төрүүр. Сарлык ышкаш нарын, берге, оттаар оңду, ижер суу безин аңгы мал черле чок. Бо малды өстүрери чугула, ол бистиң бойдус байлаавысты каастап чоруур. Мону өстүрерде, сарлыкты кыжын, чайын, чазын оттуг черлерге кадарар херек. Чазын оларның төрүүр черин тускайлаар болза эки деп бодаар мен. Бисте бо талазы-биле четпестер бар. Сарлыкчылар кыжын-даа, чайын-даа көшпес, чаңгыс черге турар, а көшсе-даа машина орууданыравас-тыр. Сарлын шарылары хөй болгай, ону чоп өөредип ажылдавас чүвел? Ооң-биле кайнаар-даа көже берип болур. Сарлыкчыларның шалын акшазы өвээш, оларга ажыл стажы, немелде деңзи дээш акша бербейн турар. тускай хептер-биле хандырылга болгай—деп, «Хемчик» совхозтуң мурнакчы сарлык кадарчызы Очур-оол Саая чугаалаан. Ол ышкаш Час-Адырже аргыжар өрүктар берге, оларны септээриниң эргежок чугулазын, сарлыкчыларның төвүн тургузарын ол саналынга айыткан.

«Дөң-Терезин» совхозтуң кол зоотехниги Э. Ч. Монгуш, «Барлык» совхозтуң кадарчызы Салчак Апыжай, районуң кол мал эмчизи Н. В. Гондин, СЭКП райкомунуң херээжеңнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи И. Ш. Очур олар хуралга санал-оналын берип, сарлыкты өстүрериниң, сарлыкчыларның амыдырал-чурталгазын эжижидериниң талазы-биле ажыктыг сүмелерни бергилээн.

Х. МОНГУШ, «Шыныың» корр.

Күш-ажылчы Кызыл Тук орденниң эдилекчизи саанчы Зник-кыс Дугар—беш чылдың шалыпчызы. Ол Улуг-Хем районуң «Улуг-Хая» совхозунуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында ам 20 чыл ажыг саанчылап ажылдап келген. Ол үениң дургузунда дуржулгалыг саанчы бодунуң ынак ижинге элээн хөй аныяктарны өөреткен, күш-ажылчы деңгем оруче шуудаткан.

ЧУРУКТА: З. Дугар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАР ӨЛҮМ ЧОК

Москвага СЭКП ТК-ның Марксизм-ленинизм институдунга апрель 23-те болган ленинчи номчулгаларны В. И. Ленинниң «Улуг эгелээшкин» деп ажылының 60 чылынга тураскааткан. Ону институттуң директорунуң бирги оралакчызы, төөгү эртемнериниң доктору Н. А. Родионов эге сөс-биле ажыткан.

Номчулгаларның киржикчилери — эртемденнер, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, аныяктарның төлээлекчилери «В. И. Ленинниң «Улуг эгелээшкин» деп ажылы болгаш ооң төөгүлүг ужур-дузазы», «Сайзыраңгай социализмниң байдалдарында коммунистиг күш-ажыл дээш шимчээшкин» деп илеткелдерни дыңнааннар. Апрель 21-де эрткен Бүгү-эвилелдиң ленинчи субботнигы совет улустуң сырый каттыжыышкынының чаа көргүзүү, коммунистиг тургузуушкунда чайынналчак үе-чада болган дээрзин онзалап демдеглээн.

(СЭТА)

Суггаттыг черниң беримчези дээш

ХУУДА ДУРЖУЛГАМДАН

«Тараа барда ырлап-даа болур». Чон ынча деп анаа эвес чуваалажып турар. Тараа кажан-даа ең чугула продукт, бүгү-ле ең үвелиг үүлдериниң ең үнелиг бооп келген». Эш Л. И. Брежнев бодунуң «Кур чер» деп номунда ынчаар бижээн.

Мен тараажының чымыштыг ижин билир мен. 1961 чылда школа дооскан дораанна суттатчылап эгеледим. Черден бедик беримчени алыр, чаагай дүжүтту өстүрер дизе, улуг күжениишкинни үндүрер херек дээрзинге бо аразында бүзүредим. Ынчангаш бодумнуң хууда дуржулгамдан чамдык үүлдерни борта бижип, суттатчы эш-өөр-биле саналонал солчур бодадым.

Эң-не баштай 1961 чылда «Сүт-Хөл» совхозка суттатчылап ажылдаарынга мени акым Сат Күдерек өөреткен. Ол хоочун суттатчы чораан кижи. Баштайгы чылында шынап-ла берге боор чүве чорду. Билип, өөренип алыр чүве-ле эндерик. Часкы, чайгы, күскү үелерде сутнун чемгири, агымы безин оске-оске болгулаар-дыр. Сутбиле кады чемиштиг будумелдер база кээп турар. Ол ышкаш суттарарга суг «барбас», азы «сиңмес» ийик бе, чок болза сут «читкеш» турул бээр чер бар. Ол бүгүнү суттатчы кижи ыяк билип алган турар ужурлуг. Ындыг «чажыттарга» акым мени ийи чыл хире өөредип келген.

Ооң соонда бодум хууда 25 гектар черге кызыл-тасты суттарары-биле хүлээп алган мындыг мен. Чаңгыс кижиге ынча черни суттарары белен эвес хөрек. Ооң аңгыда, мындыла үр ажылдаваан, арга-дуржулгам база шоолуг эвес болгай. Участокка баштайгы, тодаргайлаарга, бирги суттарылганы чорудары кончуг берге чүве бооп-тур. Чүге дээрге, ооң мурнунда изеп, арыктап, чалдап азы моолдактап кагбаан-на болгай. «Баштай участокту кончуг дескиг кылдыр, чедиштир суттарар. Дөңнелчек черлерже суг баар кылдыр чалдаар, суг дүргеп ага бээр оңгул-чиңгил черлерни боой кагылап алыр. Баштайгы суттатты шак ынчаар ылаштыр чоруткан соонда, дараазында—ниити, үшкү суттатта белен апаар чүве»—деп, Күдерек мени өөреткен. Ооң ол чагыын өзугаар демги участогумну баштайгы суттатта таптыг чедиштирип, изеп, арыктап алыр дээш падым бараан мен. Ынчан түрел турган, дыка дескилештир суттарып алган мен. А ооң соонда ийиги, үшкү суттат белен апаар чүве-дир. Чүге дээрге, суг баар, барбас черлерни чалдап, арыктап, боой турган белеткеп каан болгай.

Чаа эгелеп чоруур суттатчылар ону бодаары чугула. Участогунун баштайгы суттарылганын кончуг дескилештир, арыктап, боой чорударга, дараазында белеткеп каан чер амыр апаар.

Чээрби беш гектар чер суттарып чайлаан чылымда, участогумнуң гектар бүрүзүндей 20 центнер кызыл-тасты өстүрген мен. Ооң эгелээш-ле суттатчы ажылымга чыл бүрүде улам мергежин келдим.

Бистиң «Сүт-Хөл» совхозта суттатчы кижи бүрүзүнге тускай паспортту тыпсып турар. Хамык-ла чүвени ында тодаргай бижип каан болур. Өске ажыл-агыйларга база ону ажыглаары чугула деп бодаар мен. Ол талазы-биле сүт-хөлчүлерниң дуржулгазын көрүп ап болур.

Суттат дээрге, дүн, хүн чок чорудар ажыл. Дүне-дир дээш, сугну шөлге аксын каарга, хамык черни үрээр, довуракты чууй шаап аппаар, хооргал, оңгар кылып каар. Ону болдурбас төлээде, суттатчы кижи сугнуң четчирин, черге сиңерин туда көрүп турган, участок болу бээрге, сугну өске черже чаяр ужурлуг. Бо ажылдың ызыг-чай чогун барымдаалаан, маңаа ээлчештирилге аргазын ажыглаза кандыгын дөп саалдыг мен. Чаңгыс кижиге көңгүс дыш чок болур чүве. Бир кижиниң сезонда суттарар черинин нормазы 25—30 га болур. А хөлүн эрттир хөй чер алырга, чаңгыс кижи бергедээр, ооң аңгыда түңнели кудулаар. Чүге дээрге, чедиштир суттарын чадап турда-ла тараа кадып каардыр. Суттатчы звенонуң кежигүннери ажылды ээлчежип кылыр кылдыр организастаар болза, ол дыка эйнит болур ийик. Ынчан дүне сугну сула салыптас, аңаа ээлчегнин суттатчылары турар апаар болгай.

Б. САТ.
Чоон-Хемчик район.

ХАМЫК УЖУР ПЛАНДА БЕ?

ХОЙЖУГА СӨСТЕН БЕРЭЭЛ

Бистиң республиканга хой ажылын хөгжүдер дугайында айтырыгны СЭКП Тыва обкомунуң пленумунга чуваалажып көргеш, ол талазы-биле тускай доктаалды хүлээп алган. Ол айтырыгны пленумга чуваалашканы таварылга эвес. Хой ажылы республиканың совхозтарының экономиказының үндезини болуп турар. Ону хөгжүдүрүнче онаа кичээнгейни салыры ынчангаш эргежок чугула.

«Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында хой кадарын турар мен. Бо чылдың июлинде «Шын» сөлүн редакциязының организастаанын «Төгерик столга» хой ажылын хөгжүдүрүнге, ол үнелиг малдың уксаазын эжижиннге хамаарышкан ковчуг чугула айтырыгларны чуваалашканын мен база-ла өске-даа малчыннар мынаан, солуудан улуг совуургал-биле номчаан мен.

Хойнуң уксаазын эжижидер талазы-биле ажылды шагдан бээр-ле чорудуп келген боор чүве-дир. Алыс ужурунда ол ажыл бодунун үре-түңнелин берген турар ужурлуг. Ынчалажок, баштайгы удаазында элээн эжижий турган хойнуң уксаазы сөөлгү чылдарда мырыңай «хойтаңталып» барган. ооң ужурунда дүккүр продуктулуу кудулаан-дыр.

Хойжу кижи болганымда, бо талазы-биле бодумнуң бодалдарымны бижиир деп шиитпирледим. Уксаа ажылының планынга хамаарыштыр республиканың Кодээ ажыл-агый министерствозунуң ажылдакчылары биле хой ажылында ажылдап турар эртемденнериниң аразында маргылдаа болуп турар хире-дир. Ону «төгерик столдун» материалындан номчудум. Планны бир-тээ бадылап каанда, ол хоойлу болур күштүг апаар болгай. Ону чүге өскертип турар чүвел? Бадылап каан планны, хой ажылыга кол угланышкынны Кодээ ажыл-агый министерствозунуң өскертип турары шын эвес деп бодаар мен. Планны кылып тургузарда, баштай бүгү талалыг өөренин көрүп, эртем талазы-биле үндезилеп каан чүве ийиэн ол. Ындыг-ла дүргеп өскертип турар чүве болза, планны тургузуп, бадылаан хөрээ бар бе?

Бодавыже, хойнуң уксаазы холужуп, будулун турарынга хамыктың мурнунда селекционер-зоотехниктер бурулуг болбайн аан. Районунун, совхозунун, бригадазының агаар-бойдус байдалын, одар-белчиирин, чем курлавырын билир болганда, олар кандыг уксааны өстүрүп чогуурун республиканың күрүксаажыдылга каттыжыышкынынбиле дугурушкаш, боттары тускайлап боттандырын чорудар ужурлуг эвес чүве бе? Ону ылыбас болза, селекционер-зоотехниктин хөрээ чүү боор!

Бистиң «Тээли» совхозка хамаарыштыр мээң бодалым мындыг. Совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга тыва уксаалыг хойну өстүрер болза таваржыр. Чүге дээрге, ында одар-белчиир кадыр-берт даглар-дыр. Аңаа нарын дуктуг хой таарышпас. Ынчаарга «Найырал» салбырының девискээри хову-шөлдүг болганда, аңаа чартык нарын дуктуг хойну өстүрүп болур. Кызыл-Даг салбырынга хойдан аңгыда, ангор өшкүлерни база өстүрер херек. Ол өшкүге кончуг таваржыр чер.

Ооң аңгыда, уксаа эжижидериниде бир чугула ажыл бар. Кандыг-даа уксааның хоювун улуг-шыырак, продуктулуг болур чорду ону төрүттүнериниде эгелеп эки азыраң өстүреринде хамааржыр. Төрүмелиниде ырбыска хураган турбас. Азыраары, ажаары баксыраарга, хураган ырбыска, кадаамыр аңгар. Ындыг малдан албек продукт корлаан хөрээ чок. Ылангыя уксаазын эжижиткен малды оваа ажаалдатежаалдеге алыр херек.

Ш. САНЧАТ.
«Тээли» совхозтуң хойжузу. Бай-Тайга район.

МЕН БАЗА КАТТЫШТЫМ

Бистиң «Х Улуг хурал» совхозтуң шөлдерин суг аажок үреп, улуг хооргалдар кылдыр чара шаап каан болгулаардыр. Сугнун ажыын көрүп, ооң-биле тараа шөлдерин биллиг суттаргаш, чаагай дүжүтту өстүрүп, черниң бедик беримчезин алырының орнунга, ол хайыраан үүүп-дүжүткүр ие-черни ынчаар үрөдип каанын хомуданыг-дыр.

Шөлдерни сугнун ынчаар үреп турарының кол чылдагааны «Ак-Турут» совхозтан А. Очур бо чылдың апрель 7-де үшен «Шын» солунга кончуг шын бижээн чорду. Мен аңаа каттышпаа аргам чок. Бисте база мындыг-дыр. Агрономнар, бригадирлер та чүү көрүп турар чүве. Азы билбезиг ындыг ийикпе. Трактористер ийемдик шөлдерни кудуртайны куду алзы андарып, чаштырылганы база ынчаар чорудуп турар. Ындыг болганда, кудуртайны куду алзы арыктар батпылаан. Сугну бугадан чайыштарга, демги кудуртайда белен арыктарны (аңдазын болгаш сеңлка истерин) куду шааладыр агын бадар. Эккур аккан суг черге безин сиңмес, дораан-на черни коошпалап каантар.

Ам үүү ынчаарын А. Очурнуң бижээни ышкаш, ийемдик черлерни кудуртай аайы-биле эвес, а доора дуртаар андарар, болбаазырадыр, ынчаар үрезин чаштырар херек. Ынчан ам аңдазын аны сеңлка истери арыктар кудуртай куду эвес, харын доора апаар. Баткан суг ол доора арыктарга ызыртыныр, оларны болгаш, бирээзиниң өскезинче ажыр, черни дескиг, хандыр сиңер, шөлдү база чара шаапас, ооң кырында чемиштиг довураан албас болур. Ону барымдаалар болза чогуур деп А. Очурну деткиг, бо чүүлү бижидим.

О. КЫРГЫС.
Улуг-Хем район.

Эвилелдешкен республикаларда

РСФСР: экранда — беш чылдың маадырлары

«Биске массаларын ортузундан тыптып үнген өзулуг ажыл-ишчи эгелээшкиннер херек. Ындыг эгелээшкиннер миллион-миллион кижилерни хей-аът кирип шыдаар». Эш Л. И. Брежневтин бо сөстөрин «Бистер — дарганнар бис» деп чаа документалдыг киноөун эпигравы кылдыр шилип алган. Ук кинону Белоруссияның кинематографистери кылган. Беш чылдың онаалгаларын хуусаа бетинде күсеңирип дээш социалистиг чаруштың мурнакчыларынга турасказаткан ук кино-фильмнин тыттырышкынын Минскиниң болгаш Волгоградтың трактор заводтарынга боттандырган.

Ук күш-ажылчы коллективтерни анаа дүш бооп шилип албаан бис деп сценарийнин автору В. Шустиков чугаалаар. Оларны найыралы болгаш күш-ажылчы чаруш хей чыл иштинде холбап келген. Ындыг холбаа Ада-чурттуң Улуг дайынынын соонда улам күштелген. Найыралдың эстафетазы салгалдан салгалче дамчып келген. Минск чурттуг Иван Тузин биле Волгоград чурттуг Михаил Аркатовтуң бригадаларының аразында харылзаа болгаш күш-ажылчы чаруш кап чыл улай үргүлчүлүг.

УКРАИНА: семиртилге конвейери

Сокальскиниң көдээ ажылагый каттыжышкынының ажыл-ишчилери мыйыстыг бода малдың семиртилге хуусаазын дыка кызыгаанар. Чүл дээрге ында шарыжы, гаштар 15—15 ай дургузунда 440—450 килограмм чедир семирип турар, ол болза хуусаада көрдүнгениниң дөрт ай дүрген бооп турар.

Ындыг чедиишкинни семиртилгенин үзүк чок шуушдурулга технологиязын ажыглаанының ачызында чедип алган. Ында семиртилгеге киирер молдургаларны казы болгаш продуктулуг шынарының аайы-биле түс-түс бөлүктерге үскен. Чижээ, төрүттүнген соонда чаарби хонган бызааларга баштайгы үш ай дургузунда иезинин сүдүнүң орнунга кылымал сүтү, хоюткан сигении болгаш концентраттарны берип турар. Ылаңгыя семиртилгениң сеөлгү чадазынга онза кивүдээн. Ынчангаш ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының эдилекчизи, режиссёр И. Бейнерович баштаан кино тырттырар болук ол күш-ажылчы ажы-дүңмалышкы чорукту бүгүдеге чугаалап, көргүзер деп шиитпирлээн. Баштайгы беш чылдарның маадырларындан күш-ажылчы эрес-кежээ чорукту салган алгаш, ону ханы билиглер болгаш техниктиг чогаадылга-биле холбаан амгы үениң ажылчын кижизиниң овур-хевирин тодаргай көргүзер бодаан бис деп, В. Шустиков уламчылап чугаалаар.

«Бистер боттарывыстың күш-ажылчы хүнеривистиң, боттарывыстың келир үевистиң дарганнары бис!» деп ук киноөун диктору чугаалаар. Ол чугааны чурттуң киностудияларында тырттырып турар хей-хей документалдыг киноларның маадырларын база катаптан болур. Онгу беш чылдың мурнакчылары: Иваново-да пес-таавы аргыкчызы Валентина Голубеваның, Кузбасста шахтёр Владимир Девяткониң, Харьковта токарь Герман Михайловтуң болгаш өске-даа мурнакчылардың дугайында документалдыг кино-фильмнерни баштайгы беш чылдың 50 чыл оюнга турасказаткан.

УКРАИНА: семиртилге конвейери

чээнгейни салып турар. Сеөлгү үш айларда ажаалдада турар бода малга түс чериниң комбикорм заводунга кылган чем холуксааларын бээр. Ындыг шууштурулга технологиязының ачызында ук каттыжышкын область эн чиик өртектиг инек эъдин бүдүрүп турар.

Львов областың бүгү-ле специализастаттынган ажылагыйлары болгаш колхозтар аразының бүдүрүлгелери Сокальск каттыжышкынының үлегери-биле молдургаларны үлетпүр үндезиниге семиртиринче кирген. Малды дүрген семиртириниң методун мал ажылы дузалал адыр бооп турар колхозтарның болгаш совхозтарның фермаларында база ажыглап эгелээн. Эрткен беш чылдың чылда ортумак көргүзүлгери-биле алырга, область инек эъдин бүдүрери барык он хуу кевүдээн.

ГРУЗИЯ: эрес-кежээ депутат

Горниң хөвең-саазын комбинадының аргыыр фабриказында чаңгыс-даа хожудаңгай ажылдап турар кижи чок. Анаа эң эки аргыкчыларның дуржулгазын вентереткени идег болган.

Оларның аразында күш-ажылдың ук фабрикага эң бедик бүдүрүкчүлүүн чедип алган, СССР-ниң Дээди Совединин депутады М. Албуташвили база бар. Херээжен депутат эш Албуташвили кандыгдаа чүүлге уе-шакты камнаан турарын оон ажыл шагының саваашкынын көргүскен. Аргыыр машиналарны эргип, кезин көөрүн ол нормада көр-дүңгейинден 4—5 минута эрте доозуп турар. Ынчангаш мурнакчы ажылчының дуржулгазын каттыжышкынының коммунистиг күш-ажыл школаларында өөренип турар.

Онгу беш чылдың эгезинде М. Албуташвили хары угда хей аргыга машиналарын башкарып өөренириниче эш-өөрүн кыйгырган. Амгы үеде оон үлегерин элергейнер республиканың чиик үлетпүрүнүн еске-даа бүдүрүлгелеринде бар. М. Албуташвили боду нормада көрдүнгей 1500 хендирнин орнунга 240 хендирнин харылаан турар.

КИРГИЗИЯ: Тянь-Шаньның суглары — бедик дүжүтке

Тянь-Шаньның менги-дожунда болгаш хар-хөргүүнде чүс-чүс куб километр суг чыгдынып «шыгжаттынган». Бо кижизи аңаа харның кылыны 160 сантиметр четкен деп агаар медээзиниң спеціалистери тодараткан. Ол болза чүс-чүс чылдарның ортумак көргүзүүнден барык бүүн чартык катап хей бооп турар.

Тянь-Шаньның даг хемнериниң сугларынын хемчээлин чылдың тодарадыр чорук Ортаа Азиның суттаттыг чөлериниң ажыын белдиринге чугула бооп турар. Даг системазында чеден ажыг метеорологтуг станциялар ажылдап турар, аргыжын харылзажыры берге бедик даглыг районнарда хар-чаашынның кайы хире дүшкенин, хүн хелериниң күжүн, хаттың уун болгаш дүргенин радио дамчыштыр доктаамал дамчыдып берип турар автоматтарны тургускан. Ол медээлерге үндезилээш, Ортаа Азия республикаларының чер ажылдакчылары даг хемнериниң сугларын-биле кайы хире шолду суттарын ап болурун баш бурунгаар тодарадып ап турарлар.

(СЭТА-ның корреспондентилериниң дыңнадыгларындан).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

Найыралчы харылзаалар, кады ажылдажылга

ПАРИЖ. (СЭТА). «Франция—ССРЭ» ниитилелдиң штаб-квартиразы турар Буассьер кудумчузунда бажыны французтар «Француз-совет найырал бажыңы» деп адаарлар.

— Бистиң организациявыс 35 мүн ажыг кижини каттыштырып турар — деп, «Франция—ССРЭ» ниитилелдиң национал секретары В. Мачабелли СЭТА-ның корреспондентизинге медеглээн. — Ниитилелдиң азыл-чорудулгазынга оон коллективтиг 160 кежигүннери: үлетпүр бүдүрүлгелери, профэвилел болгаш хей-ниити организациялары база идепкейлиг киржип турар. Боттарывыстың ажыл-чорудулгавысты чылдың калбартып орар бис. Чүгле 1978 чылда безин «Франция—ССРЭ» ниитилелдиң ажылынга үш ажыг миллион кижи киришкен. Совет Эвилелиниң хүннери Францияга аажок улуг чедиишкиннерлиг эрткен. Совет артистериниң уран чүүл-биле он-он мүн көрүкчүлер танышкан. Украинаның, Армениянның, Туркменияның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери дыка хей хоорайларга ойнаан, делгелгелер болгулаан. Бо чылын «Франция—ССРЭ» ниитилелдиң программазы хей чугула хемчегларни эрттиреринө көрүп турар. Делегациялар аргыштырары калбарар, хей-ниити төлээлекчилериниң ужуражыышкынарын, фестивальдарны, хей санныг делгелгелерни планнап турар.

Боо-чепсекти эңдере бүдүрерин соксадыр дээш бүгү-ле депшилгелиг күштерниң идепкейлиг демисели амгы үениң байдалдарында онза ужур-дузалыг болуп бар чыдарын В. Мачабелли онаалап дедеглээн. Совет Эвилелиниң тайбыңны быжыглаарынче, дүшкүүрлүг чорукту чавырлыышкынын ханыладырынче угланган күжениишкиннеринге Франция байыр чедирип турар.

Францияның президентизи В. Жискар д' Эстэнниң СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев-биле ам болур чугаалажыышкыннары кайы-кайызынга ажыктыг болгаш янзы-бүрү талалыг кады ажылдажылганың чаа-чаа перспективаларын ажыдар дээрзин бүзүрел-биле чугаалап болур. Францияның болгаш ССРЭ-ниң аразында чаңчылчаан найыралчы харылзаалар политиканың, экономиканың болгаш культураның талазында чедиишкиниг хөгжүп, ол чорук ийи улустуң эрге-ажыктарынга тааржып турар. Ийи күрүнеиң удуртукчуларының ужуражыышкыны кады ажылдажылганы калбартырының, тайбыңны быжыглаарының, дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының хөрөзүнге дыка улуг чаа салыышкынны киирер.

Ю. КОРОЛЕВ.

• • •

МОСКВА. (СЭТА). Сеөлгү дөрт чылда совет-француз бараан саарылгазы алды ажыг миллиард рубль болган. Ол—мурнундагы беш чыл дургузунда садыглажыышкынның деннелинден ийи ажыг катап бедик-тир.

Ам 300 чыгам француз фирмалар совет даштыкы садыг организациялары-биле ажыл-херекчи харылзаалар-лыг —деп, ССРЭ-ниң Даштыкы садыг министерствозу СЭТА-ның корреспондентизинге дыңнаткан. Оларның кады ажылдажылгазы деп эргенин болгаш кайызынга-даа ажыктыг болурунуң принциптерине үндезилеп, ийи чурттуң экономиктиг болгаш техниктиг депшилгезинге идиг берин турар.

Совет организациялар-биле кады ажылдажып турарларның аразында эң улуг француз фирмалар бар. Чижээ, «Пешине-южин-кюльман» фирма-биле ССРЭ-те алюминий комплекизин тударының дугайында дугуржулгага ат салган. «Крезо-луар» фирма нефть болгаш газ тывыжынга ажыглаар технологияны болгаш дериглерин ССРЭ-те садарын хүлээнген. Химиктиг янзы-бүрү бараанларны, оон иштинде чемишчидилгелер болгаш инсектицидтер бүдүрер каш-даа заводтарны «Рон-Пуленк» фирма бистин чуртувуска тудар. Олимпиада-80-ниң үезинде өннүг теледамчыдылгалар чорударынга ажыглаар дериглерин совет найысылалга «Томсон-ЦСФ» дээр фирма эптеп тургузар.

Францияның фирмалары КамАЗ-ты, Оренбургтуң газүлетпүр болгаш Усть-Илимниң ыяш-үлетпүр комплекстерин тударынга киришкен, химияның, металлургияның, аъш-чемиң болгаш үлетпүрүнүң өске-даа чамдык адырларының бүдүрүлгелеринге ажыглаар дериглерни биске саткан. Франция ССРЭ-ге уксаалыг малды, оларның аразында «Шароле» дээр кайгамчык аъткир уксаның инектерин болгаш бугадарын, эрте быжар кукуруза үрезиниерин база садып турар.

Ол найыралчы чуртта Совет Эвилелиниң үлетпүр продукциязынга сонуургал база өскүлүг өзүп орар. Мурнундагы беш чылдынга деннээрге кайызынга-даа ажыктыг бараан саарылгазын 1979 чылдың төнчүзүнге чедир үш катап улгаттырар дээш совет болгаш француз талалар эргежок чугула хемчегларни ап турар. 1990 чылга чедир үеде экономиканың үлетпүрүнүң болгаш техниканың талазынга кады ажылдажылганы ханыладырының ур хуусаалыг чаа программазын база идепкейлиг белеткеп турар.

В. КУЛИКОВ.

ДЕЛЕГЕЙДЕ УЛУГ СОНУУРГАЛ

«Бичии чер», «Катап тургузуушкун» болгаш «Кур чер» деп номнары дээш, тайбың дээш могаг чок демисели дээш СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневке Ленинчи шаңналды тывысканы делегейниң хей-ниитизиниң болгаш парлалгазының улуг сонуургалын хайыктырган. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнеиниң удуртукчузунуң чогаалдары делегейге калбак хүлээн көрүүшкүнү чедип алган, ол номнарның утказы тайбың дээш, социал депшилге дээш чаагай тура-соруктуң кижилериниң улам ыңайгы демиселиниң перспективалары-биле сырый холбаалыг деп, парлалга тайылбырларында онзалап дедеглеп турар.

Фашизм-биле тулчуп турган, совет улус Чер кырынга тайбыңны, бүгү чурттарның улустарының хосталгазын болгаш аас-кежиин камгалап алган, ол дугайын харын эш Л. И. Брежневтиң «Бичии чер» деп номунда кайгамчык чырыткыландыр болгаш бүзүрелдиг чугаалаан деп, Польшаның сейм маршалы **Станислав Гуцва** медеглээн. Тайбың тургузукчу ажыл-ижин кылып турар совет кижилериниң тайбыңны камгалап алыр деп шиитпирлиг чоруу Леонид Ильичиниң өске-даа номнарында база илергейлеттинген. Ол чогаалдар улуг Ленинниң алдын эдилээн шаңнал-биле дүрүм өзүгаар дедеглеттингендир.

Л. И. Брежневтиң бүгү амыдырал-чурталгазы болгаш ажыл-чорудулгазы тайбыңның база депшилгениң хөрөзүнге кызыгаар чок бараан болуушкун болур-дур, ол болза, Совет чурттуң, бүгү социалистиг дем каттыштырылгазының чечектелиишкини-биле чарылбас холбаалыг деп, Болгарияның «Отечествен фронт» солуну бижээн. Совет удуртукчунуң номнары — күрүне, партийжи-организастыг дуржулганың өзүлүг эртинези, келир үеже мерген угаанныг көрүштүр. Биче сеткилдии, эрес-шудуралдыы, кайгамчык эвилени, бөлүүнү болгаш буянныг мөзу-шынарлыы-биле совет улустуң, социалистиг дем каттыштырылга чурттарының улустарының, бүрү оранда чүс-чүс миллион кижилериниң хүлээп көрүүшкүнүн ол чедип алган.

Эш Л. И. Брежневтиң кайгамчыктыг чогаалдарының чырыкта үнүп келгени — улуг болгаш чугула болуушкун, чүге дээрге ол чогаалдар совет улустуң маадырлыын, СЭКП-ниң чаа ниитилелди тургузар талазы-биле могаг чок ажыл-чорудулгазын чырыткыландыр болгаш долу илередип турар деп, Моолдың «Унэн» солуну бижээн. Леонид Ильич Брежневтиң номнары Моол Арат Республиканың партия организацияларынга ажылдың ленинчи методтарын шингээдип алырда-дайынчы чепсек апарган.

Бодунуң янзы-бүрү талалыг билиглери болгаш арга-мергежилдери-биле, тодаргай үе бүрүүнде делегей байдалын тода анализтеп билир болгаш социалистиг дем каттыштырылгазының, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетеннің эргежактарынга эң эки таарышкан ындыг шиитпирлээшкиннерни тып билири-биле Леонид Ильич Брежнев бүгү делегейде аажок улуг ат-алдарны чедип алган деп, Партизаннарның бүгү-венгр эвилелиниң чингине секретары **Дьюла Уста** медеглээн.

ССРЭ-ниң Коммунистиг партиязы — бистиң үевистиң алызындан угааны, алдары болгаш арын-нүүрү дээрзин бодунуң номнарынга Леонид Ильич Брежнев кайгамчык өкі көргүскен деп, Канаданың сураглыг чогаалчызы болгаш хей-ниитичи кеску ажылдакчызы Дайсон Картер медеглээн. Ленинчи шаңнал-биле демдеглеттирген чогаалдарның автору делегейниң ийиги дайынының чылдарында дайын чорудулгаларынга шуут боду киржип чораан, ынчангаш фашизмге удур совет улустуң маадырлыг демиселин «Бичии чер» деп номунга калбак хемчээлге болгаш сагыш-сеткилди хайыктыр көргүзер арганы аңаа берген. ССРЭ-ге улус ажыл-агыйын катап тургузарының болгаш күр чөлерни шиңгээдип алырының аажок айтырыгларынга хамаарыштыр чүл дээрге, ол айтырыгларны чүгле социалистиг ниитилелдиң байдалдарында чедиишкиниг шиитпирлеп болур дээрзи Л. И. Брежневтиң оон дараазында ийи номун номчаан кижи бүрүзүнге мырыңай тодаргай болу бээр деп, ол демдеглээн.

Л. И. Брежневке Ленинчи шаңналды тывысканына байыр чедирип тур бис деп, Италияның Компартиязының хоочуну **Паоло Роботти** медеглээн. Совет удуртукчунуң ханы утказы номнары кижиниң сагыш-сеткилин аажок хайыктырып келир. Советтер чурттуның улустарының аажок улуг кодурлуушкүнүүт ажыл-херектериниң боттанышкынды оларда сиңнигин кирген-дир. Боттандырып чорударынга бодунуң хууда аажок улуг улуг-хуузун кирген ажыгындан маадырлыг ажыл-херектериниң дугайын Л. И. Брежнев чугаалап турар. Ленинчи шаңнал —СЭКП ТК-ның Чингине секретары, СССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы кижиниң, — бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынче угланган хайыышкынны, могаг чок ажылды чорудып турар кижиниң шылгарангай ачы-аварлын хүлээп көргени ол болур.

(СЭТА).

Эргелери дээш

ПАРИЖ. (СЭТА). Бүдүрүлгеге ээлерининг кара туразында ажылаашкыннарынга удур, боттарының эргелерин камгалаар дээш мартта болган демисежин уулуушкүннерге Францияның 160 мүн ажыг ажылчы чоннары киришкен. Бо айда ажыл соксадыышкынын хаара туткан 197 бүдүрүлгени, 14 фабриканы болгаш заводтарны ажылчыларны массалыг үндүргениге болгаш эң эвээш толевир берип турарынга удурланыышкынның демдээ кылдыр ажылчыннар эзлеп алган турган.

Бүгү күштү катап тургузулгаже

ХАНОЙ. (СЭТА). Вьетнамга боттарының авантюразының буурап дүшкенинден түнгел үндүрерин күзевейн, пекинчи удуртукчулар вьетнам-кыдат кызыгаарда дайынзырак дембээрээшкинин улам киткедип турар. ВСР-ниң девискээриндеи шуут чоок черде аажок хей санныг кыдат шериглерни мөөнневишаан, Вьетнам-биле кызыгаарда кыдат шериг албанныгларының өлүрүкчү болгаш чөцгээлиг доктаамал үүлегилгилери соңгу талакы вьетнам можуларга амыдырал-чурталганың байдалын баксырадыр, будулдурар соруулганы салып турар. Хамаарышпас болгаш бот-эргелиг социалистиг күрүнеиң девискээринче база дагын халдаар деп кыжанмышаан, пекинчи «стратеггер» кыдат агрессиядан каражадаан районнарга амыдыралды катап тургузарының болгаш чогумчуларының хөрөзүн үзерин оралдажып турар.

Каобангтың, Лаңтшоинуң, Хоанглиеншоинуң болгаш Хатуеннің чону дайының үржүктарын бүгү чурттуң дузалыбиле чок кылып турар. Чурталга бажыңнарының бузундуларын арыглап, шапкын агымныг даг хемнерин кежилдир бамбук көвүрүглерин салып, рис тарылгалыг шөлдерин болур-чогууру-биле суггара берген.

Стамбулдуң чүк дажыкчызының күш-ажылы аар-берге. Ынчалза-даа бо улгады берген кижи ындыг ажылга безин өөрүп турар.

Ажыл чок чорук — Турциянның социал айтырыгларының бирээзи. Албанның сантүү-биле алырга, чуртта 2 миллион ажыг ажыл чоктар бар. Көдээ черлерде бар билдинмес ажыл чок чорукту барымдаалап өөр болза чуртта «артык кижилериниң» саны 4 миллион хире кижи болур.

М. БАРАНАУСКАСТЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Назылап кыраан хей миллион америк хамаатылар кыраанда материалдыг хандырылга алыр эрге дээш демиселди чорудып турар.

Амгы үеде Каттышкан Штаттарда кыраннарны дүвүрелин турар түүлдерге, хеннг пенсиядар, чурттаар, бажың дээш телевириң бедик медицина хандырылгазының улуг өртектин, баштайгы хереглелдиң бараанларынга өртектериниң доктаамал өзүп турары болгаш өске-даа түүлдер хамааржыр.

ЧУРУКТА: социал хереглелдерге аңнахеренгиин кыырганынга Нью-Йорктуң пенсионерлериниң удурланы турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕНИҢ СОРУЛГАЛАРЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның Улус-демократтыг партиязының ТК-зының Чингине секретары, Афганистан Демократтыг Республиканың Революстуг чөвүлелиниң даргазы Н. М. Таракиниң даргалаашкыны-биле чурттуң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы болган.

АДР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң бирги беш чыл планының директиваларын ол хуралга бадылаан деп, Бахтар агенство дыңнаткан.

Беш чыл планы Апрель революциязының ол алыс сорулгаларын чедип алырынче — феодалдыг харылзааларны узутпаарынче, көдээ ажылагый бүдүрүлгезин чаартырынче, үлетпүрнү, кадык камгалалын болгаш культураны хөгжүдеринче, чоннуң амыдырал деңнелин бедидеринче угланган—деп, Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган резолюциязында чугаалаан.

Экономиканың күрүне болгаш холушкан секторларын бүгү хемчег-биле калбартырының, көдээ ажыл-агыйга кооперативтиг шимчээшкинин быжыглаарының, аргыжылга орудаларын эжижиринің, устывыш үлетпүрүн деткиириниң эргежок чугулазын резолюцияда онзалап демдеглээн. Депшилгениң оруу-биле чурттуң чедиишкиниг бурунгаарлаарының магадылалы—оон камгалалын быжыглаары экономиктиг болгаш социал хөгжүлде директиваларында көрдүнген.

Социал-экономиктиг хөгжүлденің төлевилеттинген калбак программазын боттандырары Афганистанга кижини кижи мөлчүвес ниитилелди тургузар арганы бээр деп резолюцияда чугаалаан.

Иштики болгаш делегей байдалының дугайында илеткелди АДР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга Н. М. Таракиниң кылган.

Эргелери дээш

ПАРИЖ. (СЭТА). Бүдүрүлгеге ээлерининг кара туразында ажылаашкыннарынга удур, боттарының эргелерин камгалаар дээш мартта болган демисежин уулуушкүннерге Францияның 160 мүн ажыг ажылчы чоннары киришкен. Бо айда ажыл соксадыышкынын хаара туткан 197 бүдүрүлгени, 14 фабриканы болгаш заводтарны ажылчыларны массалыг үндүргениге болгаш эң эвээш толевир берип турарынга удурланыышкынның демдээ кылдыр ажылчыннар эзлеп алган турган.

Эки кижилер дугайында

МУРНУКУ ОДУРУГДА

Кыызыл районнуң «Сукпак» совхозта коммунист чоланчы Яков Егорович Топоев аңаа он чыл бурунгаар ажылдап киргеи. Ажылдап келген чылдарының дургузунда, шагның аңдыг-даа эргилдезинде түүкүлдүг болгаш кызымак күш-ажылды көргүзүп, совхозтуң дирекциязындан, партия болгаш профэвилел организацияларындан бедик үнелээшкинни, янзы-бүрү шаңналмакталдарны чедип ап келген.

Я. Топоев бодунга быжыглаан «ГАЗ-52» автомашинязы-биле чыл санында-ла бүдүрүлге планын ажыр күүседип, аңаа быжыглаан техникапы камныы-биле эдилеп, кыыр-чаар материалдарны хөөү-биле камнаан ап турар. Оон түүкүлдүг күш-ажылын чамдык сан-түүнер тодаргай херечилеп турар. Тоску беш чыл планын 4 чыл иштинде күүседеткеш, совхозта хүндүлел самбыразында кирген болгаш хүндүлүг бижик, өртектиг түүлдер-биле шаңналдып. Бүгү-эвилелдиң улус ажыл-агый делгелгеенинге баар халас путёвка-биле база шаңнаткан. А бо онгу беш чылдың планнаг даалгаларын үш чартык чылда күүседир дээ сорулганы салып алган ажылдап келген болгаш бодунун ол сорулгазын чедиишкиниг күүседип, беш чылдың планнаг онаалдаларын 1978 чылдың август айда-ла күүседишкен, ам дараазынлагы чылдың үлүүнде ажылдап турар. Түүлге чаңгыс чижектен көргүзүп мынды: 1978 чылда ол бодунун автомашинязы-биле 41 мүн тонна-километрни ажылдап кылыр турган, хөрек кырында 57 мүн тонна-километр чедирип, чыл планы 104 хүү күүседткен, коллективте ажылдап турар чоланчыларның иштинден бир дугаарында профессия талазы-биле «Мурнакчы чоланчы» деп вымпелди чедип алган. Ол түүлге 1978 чылдың дургузунда 900 кг кывар-чаар материалдарны камнаан ап, бо талазы-биле база-ла үлегерин көргүзүп турар.

Совхозтуң дирекция чери Я. Топоевти ажылдың бөрге участоктарынче чорудуп турар, түүлге дээрге, аңаа даандырган ажыл-херек чогуур хуусаазында, эки шынарлыг күүсединнген турарынга шуут идегээр. Ылаңгыя часкы тарылга үезинде үрезин сөөртүп, ону сеялкаларга чедирер, а тараа ажаан алыышкынының үезинде комбайнардан тараа алыр, сезон ажылдары төнгенде малга чем чедирери дээн ышкаш харысалгалыг ажылдарны онаап турар.

Коммунист эш Топоев түүлге машина-трактор мастерсказының болгаш автогаражтың ажылдакчыларының оргузунга эвээш эвес ажылды чорудуп турар. Эш Топоевтиң инициативазы-биле совхозтуң бүдүрүлге участоктарынга техниканың айымы чок чорунун негелделерин канчаар күүседип турарының дугаймда комплекстиг хынаалдаларны кылгаш, оон түүнелин ажылчын комитединиң хуралынга чоокта чаа чугаалажып көргеи, бо талазы-биле кылыр ажылдарның тодаргай хемчегларын ажылдап кылган.

Коммунист чоланчы эш Топоев СЭКП ТК-ның июль болгаш ноябрь Пленумнарының шиитпирлерин амыдралга боттандырар дээш, түүлге боду эвес, бүгү коллективтиң иштинде организаксы ажылды чорудуп, мурнакчы дуржулганың «Хожудап турарлар чок ажылдаар» деп лозунгун хөрек кырынга боттандырар дээш түүкүлдүг ажылдап турар.

В. ТУМЕТЕЙ.

ХООЧУННАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Ак сеткилдиг ажыл-ижи дээш аас байырын болгаш өртектиг шаңналдарны, мактал бижиктерни СЭКП Өвүр райкомунун болгаш райкүүскомунун мурнундан Алдын Допчук-Караевич Херелге тыпсын турганын каш-даа удаа көрген мен. Ол удавас 70 харлаар. Ындыг-даа болза арын-шырайы аныяксыг, адак-бышкаа ам-даа чиик, шимченгир, ажылчын, хүндүлээчел, биче сеткилдиг кижи дээрзин демдеглеп каалы.

Херел Допчук-Караевич 1910 чылда Өвүр районнун Хандагайтыга ядыы арат Допчук-Кара деп кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнгеи. Ол тос харлыг турда, аарыг-аржыктын, аш-чуттун кызамындан оолдун кыргаи ада-иезин чаңгыс чылын «бурганнай» бергеннер.

«Өскүзүүдеи өлбес, кижи өзер, кидис шөйлүр» деп улустуң үлегер чугаазы ышкаш, бай кижилерге хөлечиктеп чораан, күш-ажылыбиле өскүс ооп бодун азыраныр ыдаан.

1930—1932 чылга чедир ТАР-ның революстуг шеринге албан эрттиргеи. 1932 чылдан эгелээш 1946 чылга чедир, барык-ла 14 чыл иштинде ол Эйлиг-Хем, Таспы, Копту, Бай-Сөөт деп черлерге алдын уургайларынга бодуун ажылчындан даг өрүмзээр мастерге чедир мергежилин бедиткеи.

1946—1951 чылларда Херел Допчук-Караевич Эрзин болгаш Өвүр районнарның хереглекчилер ниитилелиниң даргазынга ажылдап турган. 1951 чылда кадынын баксыраны-биле пенсияже үнгеи, ынчалза-даа бо хүннерде таныылдан ажылдап турар. 1932 чылдан бээр СЭКП кежигүү, ТАРН ТК-ның хүндүлүг бижии болгаш Совет чазактың 3 медальларының эдилекчизи. Ынчангаш бистер, районнуң ажыл-ишчилери, Алдын Допчук-Караевич Херелдиң 70 харлаанынга байыр чедирип, чедиишкиннерин күзедивис.

Д. ООРЖАК.

Өвүр район.

КЕДИЗИН БОДААР

Республиканың культура ажылдакчыларының чоокта эрткен хуралынга СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрдер Чөвүделиниң «Көдээниң ажыл-ишчилериниң культура хандырылгазын улам ынай экижидер хемчеглер дугайында» доктаалының амыдыралда канчаар боттанып турарын болгаш моон соңгаргы сорулгалар дугайында чугаалашкан. Культура хандырылгазының айтырыгларынга хамаарышкан ажык чугаа адаа болган. Ажыл-херектерде бар аргадурҮлга болгаш моон соңгаргы сорулгалар дугайында солун санал-оналдарны дыңнап, билип алдывыс.

Амгы үеде кижилерниң угаан-медерели, культуразы бедөөн. Олар хүн бүрү солунсеткүүлдерлеп ураң түүлүп хөгжүп сайзыраанын, номчуп, радиодан дыңнап, телевизордан көрүп, боттары оон идепкейлиг киржикчилери боон турарлар. Ындыг болганда культура хандырылгазының сорулгазы улам ханылап олурар дээрин билдингир-дир. Бир эвес утка-шылары чавыс, солун эвес концерттерни, өске-даа хемчегларни чоога бараалгадыр болза, культура-чырыдыышкын албан черлериңе, ында эртип турар тематиктиг, дыштанылга кежээлериңе, диспуттарга кээр кижи ховартаар. Ынчангаш культура албан черлериңе, библиотекаларга, уругларның музыка школаларынга тускай эртемниг кадрлар ыяап-ла херек ашаар.

А үстүнде адаанывыс доктаалда совхозтар боттарының стипендиаттарын өөредир ужурлуг деп тодаазы-биле айыткан. Ындыг турбуже ураң түүл болгаш культура ажылдакчылары белеткээр дээди болгаш ортумак өөредилге черлериңе совхозтар боттарының стипендиаттарын өөретпейн турар. Оон кадында школачылар ортузунга профутланыышкын ажылын чорутпайн турарыыстан кадрлар айтырыы үзе шиитпирлеттинмейн турар. Оон туржук школаларда тускай эртем чок башкылар музыка башкылап турар, кадрлар талазы-биле айтырыгны эвээш эвес.

Амгы үеде өөредилге, эртем-билигниң каалама оруктарын ажыдып алгаш, алызы барып ону чедип аарының кандыг-даа аргалары бар-дыр. Амгы үе бижиттинер демир-үжүк, будук, кыдырааш азы башкылар чедишес дээр үе эвес-ле болгай. Үстүнде адаанывыс чегей байдалдан шагда-ла уштунган болгай бис. Оон чижээнге РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкылары бисте барын база ном-дептерин халаска берип турарын чугаалаарга-ла четчир.

Чаа ажыттынган ураң түүл-клаазы келир үеде бистиң республикага ураң түүлдүн мергежилдиг кадрларын

Көдээниң культура айтырыглары

тоомча чок көрүп турарывыс оон безин кескү-дур. А чамдык школаларда музыка кичээлдери шуут болбайн турар. «Кижи болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп үлегер домак бар. Ураң түүлге хандыкшылдыг бичии чаштарны ясли-садиктер дамчыштыр шилип ыып ап болур. Бичиизиңден сачым-чананныг ындыг уругларны быжыктырып, ураң түүлге хандыкшыдары бистиң кол сорулгавыстың биразы.

Эрткен чылын Кызылдың № 2 школазының баазазынга ураң түүлүн тускай клаазын ажытканы бүрүнгаар улуг базымнарның биразын болган дээрин чугаажок. Ынчалзадаа үүгле эге базым салдыган, кылыр ужурлуг түүлдер белеткээриниң школазы боон турар.

Республиканың ажыл-агыйлар удуртукчулары, партия, совет, ажылчын, комсомол комитеттери, школалар директорлары, музыка башкылары, культура албан черлериниң ажылдакчылары СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң үстүнде адаанывыс доктаалын күүседир дээш чогаадыкчы ёзу-биле ам-даа кужениишкиниг ажылдаарын дагзын турар. Оон-биле черделештир кадрлар айтырыы үүгле бо хүнүн эвес, а келир үениң кол айтырыы деп үвени уттаза чугула.

К. КУУЛАР,
Тес-Хем райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи.

А. Н. ОСТРОВСКИЙНИҢ КОСТРОМАДА ХҮННЕРИ

Орус улустуң улуг шин чогаадыкчызы Александр Николаевич Островскийниң амыдыралы-биле болгаш чогаадыкчы ажылы-биле Костроманың чери сырый холбаалыг. Чогаалчының бажыңы турган Щелыково суур Ада чурт культурасының үнелиг чери апарган. Щелыковонуң бойдузунуң чаражы Островскийге чогаадыкчы ажылынга болгаш сорук киреринге идиг боон чораан. Маңаа ол «Орай ынакшыл», «Мерген болурунга бөдүүнү четчир», «Өнчүзү чок херээжен», «Арыг», «Шын эки, аас-кежик оон артык» болгаш өске-даа хөй шиилерни бижээн.

А. Н. Островскийниң төрүттүнген хүнүндеш бээр 156 чылын демдеглеп турар бо апрель хүннеринде Костромада Росия театрларының улуг мастериниң шиилерин тургузар талазы-биле ажылынга тураскааткан театр фестивалы эртип турар.

Байырлалдың чарлалдарында Москванын, Липецкиниң, Калининниң, Омскиниң, Туланың болгаш Ярославльдиң театр коллективтериниң белеткээн оя шиилерин киргген.

Байырлалда киржип турар литература болгаш театр критиктери, режиссерлар, чуруқчулар, артистер, Россия Федерациязының культуразының ажылдакчылары эртем-практиктиг конференцияга киржир болгаш А. Н. Островскийниң театрының сценография делгелгезинге, Щелыково суурга баарлар.

Костромада А. Н. Островскийниң хүннери орус улуетуң улуг шин чогаадыкчызының хөй талалыг чогаадыкчы ажылын ханызы-биле билип алырынга дузалаар.

ЧУРУКТА: Щелыковода Литература-театр музейиниң залдарының бирээзи.

С. МЕТЕЛИЦАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

СПОРТ

ЧЕРДЕ, СУГДА, ДЭЭРДЕ СПАРТАКИАДА

Апрель 24-тен сентябрь 24-ке чедир — беш айларның дургузунда чурттуң он ийи хоорайында шериг-техниктиг спорттуң талазы-биле ССРЭ-ниң Улустарының спартакиадазының түүнел маргылдаалары болуп эртер. Ужудукчулар, мотоциклистер, радистер, суг-мотор спортунуң мастерлери, автомобилистер, парашютистер, авиа болгаш судомоделистер маргылдаага киржир. Маргылдаалар агаарга, суг адаанга, боодалга черлериңе, чазаглыг оруктарга, сугта эртер. Спорттуң 25 хевириңе спартакиаданың шаңналы дээш досаафчылар маргыжар.

Шериг-техниктиг спорттуң хевирлериңе школачылар, студентилер эң-не идепкейлиг киржип турарлар. ССРЭ-ниң Улуетарының VI спартакиадазынга бо хевирлерге 48 миллион ажыг кижи киришкен.

Спартакиаданың маргылдааларынга делегейниң болгаш Европаның он-он чемпионнары, рекордсменнери киржир. Үстүнде адаан спорттуң хевирлериңе эрткен чылын болган улустар аразының маргылдааларынга бистиң спортчуларывыс киришкеш, 262 алдын медальды чаалап алган, делегейниң 72 рекордун тургускан.

Бо дугайында ССРЭ-ниң ДОСААФ Төп Комитединиң организастааны парлалга конференциязынга чугаалаан.

СЭТА-ның корр.

ЧЕМПИОННАР ИЛЕРЕТТИНГЕН

Республиканың «Спартак» эки тура спорт миниталелиниң бирги чери дээш шыдыраа жарылдаазы доозулган. Чемпион аттыг эр улустан Ак-Довурактың төлээзи М. Тулуш, хөрээженнердеш Кызыл чурттуг Т. Сидоренко чедип алган.

Бистиң корр.

Тураскаалдарны камгалаар

КӨЖЭЭЛЕР КАНЧАНГАНЫЛ?

ССР Эвилелиниң Үндезин Хөөлүзү — чаа Конституциянын 68-ки чуулунде мынча деп бижээн: **«Төөгүнүң тураскаалдарын болгаш культураның өске-даа үнелиг чүүлдерин камгалаар дугайында сагыш салыры — ССРЭ хамаатыларының хөрээ болгаш хүлээлгези».**

Хандагайты биле «Кызыл тук» совхозтуң аразында ховута, аргыжылга орулуңан көстүп турар, бедии 3 метр, калбаа 50—60 см хемчээлдиг ийи даш көжээ турган. Ол көжээлерниң дески, хоюг талазынга биллинмес бижик бар. 1959 чылда Алма-Атадан төөгү эртемдени бир кижи бистиң районнуң девискээри ол ынчаар чорун чораан. Ынчан ол эртемден демги ийи көжээде бижээн чүүлдерни дужурун чуруп алган.

Бир хүн конторага чыылган улус эртемденден көжээлерде чүү бижээнин сонуургап айтырган. Көжээлерниң эң улуу Юм деп кижиниң тураскаалы болган. Ук көжээдер Юмнуң ег-бүлези-биле тураскаалы-дыр дээрзин эртемден дыңнаткаш, көжээлерни көдээ Советтиң болгаш Солчур ортумак школаның өөреникчилериниң хайгаралынга тургузарын чагаан. Ынчалза-даа төөгүнүң тураскаалы көжээлер ам ында чок. Телефон чагызы кадап турган ажылчыннар кран-биле көжээлерни тура тыртыргаш октатылапкан. Көжээлер ис чок читкен. Ол ышкаш ол-ла ховунун аксында Каът-Хавак деп черге узуну бир метр кижи-көжээ бар чүве. Оны ук шаанда кылганы кончуг шевергин. Ол көжээ бала читкен. Көжээлериниң канчап-даа барганын билир кижи чок.

Хана деп кыштаг чер чоогунда куржаангы хаяларды даг бар. Ол калбак хаяларда шаг-төөгүден турып келген чурумалдар, турган: ча, согун туткан кижилер, телер, аргар кошкарлар. Кайы хире үр үеде, кандыг ус-шевер кижилер кадыг дашты чүүп-биле оо турып кылып каан чүве? Ол чурумалдар база үрелген. Уруг-дарыг хаяларның арның үрей соктап каапкан. Өскен, төрээн чери, ада-өгбелериниң кыштаа боорга бо-ла чеде бээр мен. Сагышка ончыг, карак дестиринчиг чүве-де ол.

Ораң-чүрттүң байлаан, төөгүнүн тураскаалдарын камгалаар бойдуска ынак болур кылдыр келир үениң салгакчыларын өөредип кижизидери школаның, ылангыя биология, төөгү эртемнериниң башкыларының кол ажылы деп болаар мен. Школаларда пионер дружиналары, комсомол организациялары төөгүнүн тураскаалдарын камгалаар, бойдуска ынактар отрядтарын чүте организастап болбазыл?

Н. КАРА-САЛ.

ЧАСКЫ ДОШ АЙЫЫЛДЫГ

Сугта дүшкеннерни камгалаарының Бүгү-россия ниитилели—ОСВОД организациязының кол сорулгазы — сугта дүжер чоруктан кижилерни чайладыры-биле оларның аразынга тайылбыр ажылын чорудары болур, Оон-биле черделештир сугта эжиннеп кижилерни камгалал станциялары-ның болгаш постуларының ажылдакчылары база хайгаарап турарлар.

Камгалал албанының ажылын чеже-даа экижидериске чурттакчылар боттары чурум хажыдар болза, сугта өзал-өйдак болу берип болур. Ылаңгыя дош эрин турар өйде кижи бүрүзү кичээнгейлиг болуру чугула.

Хемнерде, хөөлбектерде доштарның хемчээли чаның хүнүүн-не чугалап орар. Дүүн анаа турган чер бөгүн айыылдыг апаар. Оон чылдагааны —часкы хүнүүн чидиг хереллерниңе дош эрин чыдар деп чүвени кижи бүрүзү утпаза чогуур. Даштындан өөрге дош кылын хевээр-даа болза, ол быжыг эвес, үтдүргей апаар.

Хем, часкы үеде, дош адаанга база дажыг бээр. Ол чорук «чоорганның» адаандан база эргизер. Ынчангаш шатның бо үеинде дош кырлаары айыылдыг. Ынчан доштуң кылынын коор апаар, ол оя сантиметрден куду эвес болур ужурлуг.

Чамдык хем кыдыында бүдүрүлгелер хемче чылыг суг топ турар таварылгалар бар. Дош чоогунда турар бүдүрүлгелериниң ажыдакчылары бо үеде сагындырыг чагыларын хемнер кыдыынга азар, камгалал постуларын тургузар болза эки.

Дош оолгаш сугта дүже берген болзунарза, дүрген болгаш шиитпирлиг хөделиңнер. Ынчалза-даа дүвүреп болбас херек. Ийи холду чада туткаш, доштан туттунуптарын ораладжыңар, оон соонда дош кырынче үнгеш үнүп келир аргазын ажыглаары чугула. Кажан дош кырынче үнгеш, бут кырынга турган хөрээ чок, катан ойлу берип болур. Дедир келген ис-биле эрикче үнгеш үнерин ораладжыңар.

Өске кижи сугта дүшкен болза, аңаа дуза көргүзерде маңнавазын сүмелеп турар. Олче үнгеш чедер херек. Ынчан маңза, азы узун ыяш тудуп алыры чугуаа. Ону айыылга таварышкан кижиге сунуп бергеш, оон дузазы-биле сугдан уштурун кылыдыңар.

Амгы бо үеде суг-чар кежерин аажок айыылдыг. Ылаңгыя чаштар хемче кирер дижи берзе, оларны хайгаралга алыңар. Оон-биле черделештир боттарыңар база онаарымчалыг болзуңар.

Л. САТ.
Кызыл хоорайның ОСВОД чөвүделиниң даргазы.

«ХҮНЧҮГЕШТИҢ» ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

Чөөл-Хемчик районда «Сут-Хөл» совхозтуң төөгү Сут-Аксы суурда «Хүнчүгеш» дээр уруглар садигизде ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның 50 ажыг уруглары хаара туттунган. «Хүнчүгештин» ажылдакчылары хүн бүрүде бичии уругларны хүлүмзүрүг-биле уткып алырлар.

Мында уругларны ийи болукте тускай программа өзугаар өөредип, кижилидип турар. Көжизидикчи Андейса Монгуш бичии чаштарны номчуурунда, бижииринге, санаарынга кончуг кызымактай өөредип келген. Ол ышкаш кижизидикчи Елизавета Куулар «Декей оо», «Эдлгир чаштар» дээн ышкаш бичии уругларга таарыштырган тыва таңцыларны, бот-тывынгыр композитор, башкы Александр Ондар бичии уругларга орус, тыва ырларны өөредип турарлар.

Уругларның кадыкшылы дээш эмчи Оюмаа Санчат кызымак ажылдап турар. Ол уругларны доктаамал шинчип, эмчи дузаламчылын аараан уругларга ой-шаанда чедирип, уругларга таарыштыр янзы-бүрү чемнерни кылып бээрин поварларга болгаш ада-иелерге сүмелеп турар.

«Хүнчүгештин» иштики байдалы арыг-силиг, чырык, чылыг. Садиктин даштында уруглар ойнаар янзы-бүрү херекселлер хөй, оларны каастап чураанны база көрүштүг.

Өзүп олурар бичии чаштарны кижизидип өөредиргге бүгү-ле болдунгу дег чүүлдерни Делегейнин уруглар чылынга уткуштур кылып, тургузуп турар.

О. БОРАШ.

МАРГЫЛДАА

Канчап чүве ийик, бир-ле катап Демир-үжүк, Карандаш, Саазын, Будук, Үжүк, Балааш аразында аажок улуг маргылдаа үндүрүп-тур эвеспе.

Чүну-даа мурнай Демир-үжүк кежээлеп унген:

— Мен чок болза, Михалковтуң «Степа даайы», Бартонуң «Халышкылары» канчап бижиттине берген деп бодаар силер?

Будук тура:

— Эй-та, сени аар, хөөкүйну Демир-үжүкту, мен эвес болзумза, сен холга-даа туттунмас, кагып-сукеап, халактап чыдар болдур сен ийин—диген.

— Че-че, көгүшпенер, силер ийи чок-даа болза канчаар? Ижер суксун-даа, ижээр черлерде хереглевес болгаш, мен-не шыдай-дыр ийин—дээш, Карандаш хаккыладыр каттырган.

Од аразында, кайын чүве ийик, Үжүк бо кире халып келген. Ол өрү-куду көргүдээш, алгырган:

— Үен-даян чүве маргышкан боларны-даа ыңай. Чырык чер кырынга мен тывылбаан болзумза, силер шуптунар кайын келир, кайын ажыглаттынар силер. Мен дег ачылыг, мен дег ажыктыг чүве кайдал?

Ону дыңнаап, Саазын шалыр-шулур тура халаап:

— Демир-үжүктүн девиржип Будуктуң булганын, Карандаштын кавырган, Үжүктүн үжүүрген-даа турган хөрээ чүү боор. Силерниң шуптунарның амылыраш чоруурунар чүгле менде болдур эвеспе—дээш шылырт кылдыр чыда дүшкен.

— Мактанмаңар, силер—дээн соонда, Балааш бо-ла машпайтыр хөрөп келген.—Бады-шынчы мен бар болгаш, силерниң багыңарны балан, чазыңарны эдип чоруур-дур мен. Оон башка хөйге-чонга кочу-ла болгай силер. Чазыг кылганнарны эдип-чазап чоруур мен дег болгаш, ынчан мактанып чоруур болзуңарза, эки-ле чүве-дир ийин.

Олар ол-ла ынчап маргыжып турда, Кижи чедип келген.

Үжүк ону көре сал-ла угааткан:

— Адыр-адыр, ха-дүнма. Шимээнинер шегленер. Кижи кел чор. Аңаа шынын тыпсып алыылынар.

— Ындыг-дыр харын. Кайнысты-ла ол ап алыр болдур, ажыктыывыс ол болзун—деп, Саазын чарлык болган ирги.

Кижи сандайга олурып алгаш, эжикче көргеш, имнепкен. Оон ийи бичии ool, бир уруг кирип келген. Олар база-ла ында, мында олурупканнар. Маргыжыкчылар аайын тыпнайн, бот-боттарынче үзе кайгажып олурганнар.

Кижи олура, бажының кара дүгүн аткаар суйбагылаан:

— Аяс, сен бо Үжүкту катаптан номчу, өглум. А сен, Чечек. Карандаш-биле чуруун чуру. Коял, сен демги шын эвес шыйыпкан үш-будунну бо Балааш-биле балан калыт, а бо Будукту аваңга аппарып бер. «Будуум төне берди» деп олурбадыве. Ынчангаш боттарынарга-даа, меңээ-даа шаптык катпанар—дээш. Демир-үжүкту алгаш, Саазынга чүве бижээш олурупкан.

О. СУВАКПИТ.

АНАЙЛАРЫМ

Чап-чаа ак-ак төннар кеткен
Чаны чараш анайларым.
Чалым кырлап, дешкиджип,
Чаржып ойнаар анайларым.

Үнүш-чимис салып бээрге,
Үглеп чиптер анайларым.
Үндүрер дээш сүре бээрге
Үскүлей бээр анайларым.

ДАГААЖЫГАШ

— Дагаажыгаш, дагаажыгаш,
Дан-даа атты, кайда бардың?
— Эжен-не бо, кукареку,
Эрттир үдүй берип-тир мен.

— Дайнап чиирде чеми чаагай
Тараа берейн, шымда-шымда!
— Кукареку, кукареку,
Хуун долу чуурга бээр мен!

ДУҢМАЛАРЫМ

Дуңмаларым ойнай бээрге,
Тура халааш кайгаксаар мен.
Чаңганчыг-ла чанныгбайлар
Чаштар-ла мээн дуңмаларым.
Каттырарга, өрге диштиг,
Кайгап көөрге, улуг карак.
Холчуктарын кожа туткан
Кончуг хөглүг дуңмаларым.
Концерт, кино төнген соонда
Көргенин чаа өттүнүп каар,
Кожанайнчып халчып турар
Бойгуннар дег дуңмаларым.

Дина ООРЖАК.
Даң-Терезин ортумак школазының 6-гы клазының өөреникчизи.

Шагаан-Арыгның № 4 ясли-садта бичии чаштар нянязы Раиса Түлүшке ынак. Рая оларны чунарынга, идик-хеп аштап, арыглаарынга, чурумнуг, дыннангыр болурунга өөредип турар.

ЧУРУКТА: Раиса Түлүш бичии чаштыг чемгерип тур.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ «Кым канчаар туттунуп шыдаар эвес» деп фотоэтюду.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—«Ye». Информастыг программа. 10.40 — Эртенги гимнастика. 11.05 — «Аныяктарның чогаадылгазы». 11.35— «Пйнстер». Уран-чечен телефильм. 12.55— Медээлер. 13.05—16.00—Чаңсар. 16.00 — Медээлер. 16.20— «Баштайгылар». Документалдыг телефильм. 17.20 — «Шыдыраа школазы». Ак терге. Дамчыдылганы делегей мастери Л. С. Белавенец чорудар.

КЫЗЫЛДАН

17.50 —Телемедээлер. 18.00 —Телемедээлер (тыва дылда). 18.15—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

18.20—«Миллионнарның леминчи университеди». «Аажычыл идеалдарын кижизидери». Дамчыдылганы чогаалчы В. Озеров чорудар.

КЫЗЫЛДАН

18.50—«СЭКП-ниң XXV съездиниң шиитпирлерин—амыдыралга». Дамчыдылга. 19.15—«КАП экраны».

МОСКВАДАН

19.30—Афганистан Демократтыг Республиканы чарлаанының хүнүнге. Афганистанның телевидениезинин программазы. 21.00 — «Бөгүн делегейде». 21.25—Информастыг программа. Төнгенде—концерт. 22.30 —«Ye». Информастыг программа. 23.05—00.50 — «Дескиндир турунар». Эстрада программазы. Төнгенде —медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

17.50—«Харыылаңар горнистер!». 18.20—«Деткип болгаш удурланып». Телефильм.

МОСКВАДАН

18.50— Мультфильм. 19.00—19.30 — «Маадырлыг чорук». Дамчыдылганы Совет Эвилелиниң Маадыры, чогаалчы В. В. Карпов чорудар.

АГААР

Бөгүн республикага көжүп турар булуттаар, чамдык черлерге биче боранаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 8—13, чамдык районларга 15—20 градус чылыг болур.

Кызылга ондагай өскерлиишкин болбас. Хаттың күжү кошкак. Агаар хүндүс 10—12 градус чылыыр.

Редактор **В. С. ШАРАВИИ**

Кино

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Каттырынчыг кижилер» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.30, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лудаш Мати» 9.40, 11.20, 13.30, 15.10, «Чылдың бешки үези» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Байырлыг, кеге-бугалар» 15.00, «Моррисвиль шивээниң сунешини» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тараа кезиктилери» 15.00, 18.40, 20.30, «Кино лекторий: «Кизи болгаш хоойлу», «Салдыг ажаакчы» 16.50 шактарда.

Тыва АССР-ниң профтехөөредилгениң өөреникчилериниң ырыың болгаш таңцының ансамбли костюмерни ажылга чалап тур.

Айтырыгларны дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 21, телефон 2-14-34.

Редакцияның адрези:

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң орлакчыларының 2-35-24, 2-31-75, харыысалгалы секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет турузуг кылдыстериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үеткүр килдизиниң 2-22-64, чаган килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейи баргавда 2-32-75 телефонче долгар.

Тираж 16555. Чагыг № 1004.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садылының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1). ТС—00198